

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 13 Sayı: 69 Mart 2020 & Volume: 13 Issue: 69 March 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.4049>

ŞİA'DA İHTİLÂFU'L-HADİS PROBLEMİ VE EBÛ CA'FER ET-TÛSÎ'NİN 'UDDETÜ'L-USÛL İSİMLİ ESERİNDE ZİKRETTİĞİ ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

THE PROBLEM OF IKHTILAF AL-HADITH IN SHİ'A AND SOLUTIONS PROPOSED BY ABU JAFAR ET-TUSI IN HIS WORK UDDE AL-USUL

Hikmet GÜLTEKİN*

Öz

Müslümanların inancına göre Allah'ın sözleri ve Peygamberin söylediği kesin olan sözler çelişkili olamazlar. Şayet iki hadis arasında görünüşte bir çelişki varsa bu duruma hadis ilminde muhtelifü'l-hadîs denir. Alimler az sayıdaki hadisler arasında görülen çelişkileri gidermek için çeşitli yöntemler denemiştirler. Şii Müslümanlar peygambere ilaveten lider olarak kabul ettikleri on iki imamın sözleri arasında da çelişki olamayacağına inanmaktadırlar. Bununla birlikte onların hadis kaynaklarında imamlardan çok sayıda çelişkili söz rivayet edilmektedir. Şii alimler de bu çelişkilerin gerçek bir çelişki olmadığını ve her bir söz ve davranışın gerekçesinin farklı olduğunu söylemektedirler. Şii alim Ebû Ca'fer et-Tûsî *el-İstibsâr fi-mâ'htulife mine'l-ahbâr* isimli kitabında beş bin kadar çelişkili söz nakletmekte ve aralarındaki çelişkileri gidermeye çalışmaktadır. Şii Müslümanların çelişkinin sebepleri konusunda söyledikleri gerekçelerin çoğu Sünnî Müslümanların söylediklerine, ihtilafı gidermek için kullandığı yöntem de Sünnî Müslümanların yöntemlerine benzemektedir. Bu makalede Şia'ya ve Şii alim Tûsî'ye göre hadisler arasında görülen çelişkilerin sebepleri ve ileri sürdükleri çözüm önerileri anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şia, Tûsî, Hadis, İmam, Çelişki, Çözüm.

Abstract

According to the beliefs of the Muslims, the words of Allah and the words which are certain that Prophet said them cannot be contradictory. If there is a contradiction between two hadiths in appearance (literally), in hadith domain, this condition is called "mukhtalif al-hadith". Scholars have tried various methods to overcome the contradictions between few hadiths. Shi'ite Muslims believe that, in addition to the prophet, there can be no contradiction between the words of twelve imams they consider as leaders. However, many contradictory words from imams are narrated in their hadith sources. Shi'ite scholars also say that these contradictions are not real contradictions and the reason for each word and behavior is different. Shi'ite scholar Abu Jafar et-Tusi in his book called *el-İstibsâr fi-mâ'htulife mine'l-ahbâr*, narrates about five thousand contradictory words and tries to eliminate the contradictions between them. Most of the justifications Shi'ite Muslims give about the reasons of contradiction are similar to what Sunni Muslims give. Also the method he applied to eliminate the conflict is similar to the method of Sunni Muslims. In this article, the reasons of the contradictions between hadiths according to Shia and the Shi'ite scholar Tusi and the solutions suggested by them will be studied.

Keywords: Shi'a, Tusi, Hadith, Imam, Contradiction, Solution.

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı.

Giriş

Hadisler arasında görülen ihtilaflar gerek Ehl-i sünnet gerekse Şîa olsun sünnetin otoritesini ve rivayet edilen hadislerin hüccet oluşunu kabul eden alimlerin üzerinde durdukları ve çözümler üretmeye çalıştıkları konulardan birisi olmuştur. Her ne kadar bu konuda Ehl-i sünnet'ten İmam Şafîi, İbn Kuteybe, Şîa'dan ise Ebû Ca'fer et-Tûsî gibi isimler ilk eser veren alimler olarak öne çıkmaktaysa da sahabe döneminden hadisin Kur'ân'a (Zerkeşi, 2015, 31-49), sünnete (Zerkeşi, 2015, 51-486), hadise (Zerkeşi, 2015, 87-98), tarihi vakaya (Zerkeşi, 2015, 99-108), akla ve kanaate (Zerkeşi, 2015, 109-120), mantık ve dile arz edilmesiyle alakalı (Zerkeşi, 2015, 121-122) bazı örneklerin bulunduğunu da söyleyebiliriz.

Hız. Peygamber bazen daha önce yasakladığı bir uygulamayı serbest bırakmış, bazen de yapılmasında mahzur görmediği bir uygulamayı yasaklamıştır. Aslında bu toplumun maslahatı gereği devletin koyduğu kuralları zamana ve ihtiyaca göre değiştirmesi anlamına gelmektedir. Nitekim günümüzde de devletler zamana ve ihtiyaca göre var olan yasakları kaldırır veya duruma göre yeni yasaklar koyarlar. Bu durum hadis literatüründe nesh olarak ele alınır. İki farklı uygulamayı Peygamber sonrası dönemde rivayetlerden öğrenenler açısından bu durum bir çelişki olarak algılanabilir. Sahabe bu gibi uygulamalarda bizzat Hız. Peygamber'in emrine muhatap olduğu için bunu bir çelişki olarak telakki etmemiş, Peygamber'in/sünnetin otoritesi olarak görmüştür. Bununla birlikte Hız. Peygamber kıyamet günü sorguya çekilen kişinin azap göreceğini veya helak olacağını söylediğinde Hız. Âişe bunu (فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا) (يسيرا) "Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek" (el-İnşikâk 84/8)¹ ayetiyle uzlaştıramayarak sorma gereği duymuştur (Buhârî (1422), Rikâk, 49). Bu da gösteriyor ki az sayıda da olsa hadis/sünnet ile Kur'ân arasında çelişki olarak algılanabilecek durumlarda sahabe Hız. Peygamber'e soru sorma gereği duymuştur. Bu makalede ele almaya çalışacağımız konu Kur'ân ve hadisler arasında görülen çelişki değil, iki hadis arasında vuku bulan çelişki olacaktır. Konu hakkında hadisçilerden ziyade Şîa'nın bakışı özelinde Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin görüşü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu konuda şu hususu zikretmekte fayda olduğunu düşünüyoruz: Şî'a hadis kavramıyla daha çok imamların sözlerini kastetmektedir. Çünkü Şî'a'ya göre sahabiler Resulullah'ın vasiyetine uymayarak adalet vasfını yitirmişlerdir. İmamlar ise bilgilerinin kaynağı, babadan oğula intikal etmek suretiyle Resulullah olan kimselerdir. Öyle ki onlar günah işlemekten korunmuşlardır. Hız. Peygamber'in vefatıyla birlikte vahiy kesilmiş olsa da, masum imamlar ilham yoluyla "özel bilgi" almışlardır (Kutluay, 2012, 83). Bu sebeple imamların ilimlerinde yanlışlık olması, yanlışmaları veya verdikleri fetvalarda hatalı olmaları söz konusu olamaz. İnsanların her zaman için kendilerine doğruları öğretecek mâsum kimselere ihtiyacı vardır. Bu görev Resulullah'tan sonra imamlara verilmiştir. Yeryüzü bir mâsumun varlığından asla hali olmaz (Küleyni, 1388, 1, 168). İmamların dışında birisinin onlardan daha âlim olması veya imamlara ilim öğretmesi de caiz değildir (Murtazâ, 1405, 1, 104-105).² Hatta imam tıpkı peygamberler gibi bir çeşit vahiy alır³ ve bir peygamberde bulunan yetkilere sahiptir. Bu durumda tabîi olarak Şîa imamın insanüstü bir şahıs olduğuna, yaptıklarının tamamen doğru olduğuna, emir ve yasaklarının tıpkı dinin emir ve yasakları gibi kabul edilmesi gerektiğine inanır (Özek, 1993, 216).

İmamlardan gelen *sahih haberler* hakkında Şîa'nın inancı şudur: Bu haberler anlamları bakımından Allâh'ın Kitabı'na muvâfık olup, aykırı değildir. Çünkü imamların bilgisi bir şekilde Allâh Teâlâ'dan vahiy yoluyla elde edilmiştir. Şayet Allâh'tan başka birisinden alınmış olsalardı Kur'ân'a aykırı olurlardı (Sadûk, 1993, 117). Fakat burada izah edilmesi güç şöyle bir durum vardır: İmamlardan Muhammed el-Cevâd, Ali el-Hâdî ve el-Mehdî gibi⁴ bazıları babalarını bebek denecek bir yaşta kaybetmişlerdir. Yani

¹ Ayetin öncesi ve sonrasıyla birlikte anlamı şöyledir: "Kimin kitabı sağından verilirse, kolay bir hesaba çekilecek ve sevinçle ailesine dönecektir" (el-İnşikâk 84/7-9).

² Murtazâ zikredilen yerde şöyle demektedir: "...Okumayı bilmek Resulullah ve imam için mutlaka olması gereken şeylerden birisi değildir. Biz Resulullah ve İmam hakkında şunu kesin olarak söylemekteyiz; Onların her ikisi de Allâh'ı ve O'nun ahvâlu sıfatını, O'nun hakkında caiz olan ve olmayan şeyleri, bütün dini konuları ve şer'î hükümleri bilirler. İmamlar bu ilimleri hifzeder ve başkalarına soru sormaya hacet kalmayacak şekilde insanlara takdim ederler. Ancak bunun dışındaki sanat ve meslekleri Resulullah'ın veya imamın bilmesi gerekmez. Yazı yazmak, dokumacılık veya boyamacılık gibi bir sanattır..."

³ Şîa'ya göre İmamların Peygamberden farkı, kendisine bilgiyi getiren meleği görmemeleridir. Bu konuda Zurâre'den gelen bir haber şudur: İmam Ebû Ca'fer'e "... O (İsmâil) rasul, nebi idi" (Meryem 19/54) ayeti hakkında sordum: Rasul ve nebiden kastedilen nedir? Nebi rüyasında görür, ses işitir ancak uyanık olarak meleği görmez. Rasul ise ses işitir, rüyasında görür ve meleği uyanık olarak da görür. Dedim ki: İmamın menzilesi (durumu) nedir? Şöyle dedi: Ses işitir, (rüyada) görmez, meleği uyanık olarak da görmez. Sonra şu ayeti okudu: "Biz senden önce bir rasul, bir nebi ve bir muhaddes göndermedik ki...(el-Hacc 22/52)". Muhakkik Ali Ekber el-Ğaffârî dipnotta ayetin metninde bulunmayan "ve bir muhaddes" ilavesiyle okumanın, Ehl-i beyt'in kıraatinde var olan bir okuyuş şekli olduğuna söylemektedir (Küleyni, 1388, 1, 176).

⁴ Muhammed Cevâd'ın doğum tarihi H. 195, babası Ali Rızâ'nın ölümü 203/818'dir. Yani babasının ölümünde henüz sekiz yaşındadır. Muhammed Cevâd'ın ölüm tarihi ise 220/835 olup öldüğünde oğlu Ali el-Hâdî henüz altı yaşındadır. Yine Hasan el-Askerî'nin ölüm

babalarından ders alarak ilim öğrenme imkânları olmamıştır. Bu durum İmâmiyye mensuplarını, imamların ilmi bir şekilde Allâh'tan öğrendikleri gibi bir iddiada bulunmaya zorlamıştır. Çünkü imamların ilimlerini başka kişilerden öğrendiklerini kabul etmeleri durumunda onlara ilim öğreten kişiler, kendilerinden daha yüksek konumda olacakları için imamet makamına da belki daha layık bir durumda olmuş olacaklardır (Sadûk, 1993, 117; Kâtib, 2009, 47). Burada bazı sûfilerin keşif sahibi velilerin ilminin kaynağı konusunda söyledikleriyle Şîa'nın imamların ilmi konusundaki görüşleri arasında kısmi benzerlik bulunduğunu da söyleyebiliriz.⁵

1. HADİSLER ARASINDA GÖRÜLEN ÇELİŞKİLER

1.1. İhtilâf, Te'ârûz-Tenâkuz ve Tercih Kavramları

1.1.1. İhtilâf: Değişmek, bozulmak manasına gelen (خلف) kökünden ifti'âl kalıbı olan ve uyuşmadı, eşitlenmedi ve daha başka anlamlara gelen (اختلف) fiilinin mastarı ihtilâf, iki delilin zahiren birbirine zıt olması anlamında kullanılmaktadır. İhtilâf, ittifâk kelimesinin zıttıdır. سُوا صُفُوفِكُمْ وَلَا تَخْتَلَفُوا فَتَخْلَفَ قُلُوبِكُمْ hadisinde de bu anlama kullanılmıştır (Zebîdî, 1986, 23, 275). Yine سُوا صُفُوفِكُمْ أَوْ لِيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وُجُوهِكُمْ (İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 50) hadisinde geçen ihtilâf kelimesi de farklı ve ayrı olmak anlamına gelmektedir. İtilâf, insicâm, tecânüs ve teşâbüh gibi kelimeler de ihtilâfın zıttıdır. Muhtelifü'l-hadis terkibindeki muhtelif kelimesi kök olarak, "iki kişiden her birinin hal ve kavlinde ötekinin gittiği yolun, söylediği sözün aksini iltizâm etmesi demek" olan ihtilâf ve muhâlefete dayanmaktadır (Çakan, 2012, 31). İhtilâfu'l-hadis/muhtelifü'l-hadîs ile kastedilen, aralarını bir şekilde bulma imkanı olan iki hadisin, zahiren zıt anlamlara geldiği şeklinde algılanmasıdır. Bu konu hakkında bilgi veren kaynaklarda şu isimlendirmelere de rastlanılmaktadır: Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs, Münâkazâtü'l-hadîs, Müşkîlu'l-hadîs, Te'vîlu müşkîli'l-hadîs, Telfîku'l-hadîs, Müşkîlu'l-âsâr. Bunlar ve benzeri isimler, tabiatıyla, mevzunun çok değişik yönlerden değerlendirilmiş olması yanında, isimlendirmede belli bir titizlik gösterilmemiş olduğunu da akla getirmektedir (Çakan, 2012, 72).

1.1.2. Te'ârûz-Tenâkuz: Meydana çıkmak, mümkün olmak, değişmek, ortaya koymak, pazara çıkarmak ve sermek gibi manalara gelen (عرض) fiilinden türetilme te'ârûz kelimesi iki haberden birisinin muhtevâsının diğerinin tersi olması anlamına gelmektedir. İstilahta, birinin haram dediğine diğeri helal diyecek şekilde içerikleri birbirinin tersi olan iki delilin varlığına denir. Yine bozmak, yıkmak, iptal etmek gibi anlamlara gelen (نقض) kökünden tenâkuz kelimesi de aynı anlama kullanılmaktadır. İhtilâf fıkıh usûlcüleri tarafından teknik tabir olarak te'ârûz kelimesiyle anlatılmakta, "te'ârûz" veya "delillerin te'âruzu (te'âruzu'l-edille)" adıyla tetkike mevzu edilmektedir (Çakan, 2012, 31). Yalnız fıkıhta te'âruzu'l-edille kavramı ayet ve hadis arasında vuku bulan te'âruzu da kapsamaktadır.

1.1.3. Tercih: Ağır gelmek, tam olmak gibi manalara gelen (رجح) kökünden türetilen tercih kelimesinin ıstılah manası, aralarında te'ârûz bulunan iki delilden birisinin başka bir rivayet tarafından desteklenmek veya tercih sebebi olan daha başka karinelere sahip olmak sebebiyle diğerine tercih edilmesi demektir.

1.2. İhtilâfu'l-Hadîs Problemi ve Rivayetler Arasında Görülen Çelişkiler

Sünnî ve Şîi alimlerin ortak görüşü, Allah kelâmı ve mütevatir sünnetin çelişkili yani ihtilaflı olamayacağıdır. Bu konuda Hatîb el-Bağdâdî'nin (463/1071) söylediklerini özetlemek gerekirse; Hz. Peygamberin söylediği bilinen iki haberin velev ki zahirleri muâriz gibi dursa bile gerçekte her hangi bir şekilde muâriz olmaları doğru olmaz. Çünkü iki haber arasında ve Kur'ân'da emir-nehîy vb. konularda muâraza bulunması demek birinin diğerinin gerektirdiği hükmü ortadan kaldırması demektir. Böyle bir

tarihi 260/874 olup yakın zaman önce doğmuş bir oğlu olduğu Şîi İmamiyye'nin iddiasıdır. Bu çocuk hakkında Şîiler efsane bilgiler nakletseler de ilmini kimden aldığı ve bu güne kadar nasıl hayatta kaldığı muamma olarak durmaktadır.

⁵ Mesela İsmail Hakkı Bursevî, tasavvuf ehli âlimlerin eserlerinde sahîh olmayan, şer'at'e muhâlif olan hiç bir şeyin olmadığını çeşitli vesilelerle söylemektedir (Bursevî, 1998, 47, 48, 72). Bursevî'nin şu sözlerini misal olarak verebiliriz:

"Ebrârın iyilikleri, mukarrabînin kötülükleri mesabesinde" kelâm-ı latîfi İbn Asâkîr'in rivayet ettiği üzere hadis değildir. Bu mekûleler fi'l-hakîka El-sine-i Fahr-i âlem'den bir lisân-ı mahsus ve hasenatından bir hasene-i hâssa olmakla mekûleleri Fahr-i âlem'e nisbet olunur. Nitekim Hz. Ali'nin "Kim nefsini bildiyse, rabbini de bildi" kelâmına ve emsaline hadis itlak iderler" (Bursevî, 1998, 73-74).

"Havâss-ı nâs denilen bu kimselerin fetvâ verdiği nesne bilâ tereddüt ma'lûmun bihdîr. Zira onların ilmi huzûrdır, husûli değil. Onların kavil ve fiilinde galat olmaz" (Bursevî, 1998, 75).

"Huffâz sened ile naklederler. Mükâşifün ise, bizzat Rasûlüllah'ın ağzından ahzedip söylerler. Bir nesnenin sened-i ma'lumu olmaktan fi nefsi'l-enr adem-i subûtu lâzım gelmez. Belki keşf-i sahîh ile olunca esah olur. Zira keşifte vehm ü hayal olmaz belki rîyân-ı tam (tam bir belirginlik) ve hakka'l-yakîn olur. İlhâmlar ve vâridât, mu'tekidlere göre hüccet olmak kâfidir, gerekse zâhire göre burhan olmasın" (Bursevî, 1998, 72).

durumun emir-nehîy ve ruhsat-sakındırma gibi bir konuda olması yükümlülüğü ortadan kaldırır. Yine böyle bir durum haberlerden birisinin doğru diğerinin yalan olması sonucunu doğurur ki, ümmetin ittifakı ve nübüvvetine inanların tamamına göre Hz. Peygamber böyle bir durumdan münezzehtir olup korunmuştur. İki haber arasında zahiren biri diğerini nefyeden böyle bir te'âruzun olması durumunda, her ikisinin de ayrı zamanlarda vuku bulduğu, farklı şahıslardan bahsettiği, farklı zamanlarda meydana gelen veya farklı nitelikteki olaylardan bahsettiğine hamledilir. İbn Huzeyme (311/924) şöyle demiştir: "Ben Resulullah'tan sahih senedlerle rivayet edilmiş iki zıt hadis bilmiyorum. Kimde böyle bir hadis varsa getirsin aralarımı telif edeyim." (Hatib, 2009, 465).

Bu konuda imamları işin içine katmak dışında Şii'lerin görüşü de hadisçilerin görüşleriyle hemen hemen aynıdır. Muasır Şii araştırmacılarından Haydar el-Mescidî konu hakkında derli toplu bilgiler vererek sunları söylemektedir:

Akl sahibi kimseler sözleri arasında bir çelişki olmaması için çaba sarf ederlerken bu durum Hz. Peygamber ve hatta bütün peygamberler için öncelikle söz konusu olur. Özellikle Rabbâni konulardaki sözler çelişkiden uzaktır. Bu vasıf enbiyanın ve asfiyanın (imamların) sözlerinde vardır. Çünkü sözleri çelişen veya başıyla sonu birbirini tutmayan kişinin söyledikleriyle ihticâc olunmaz. İşte bu sebeple Allah Hz. Peygamberin sözü için şu nitelemeye bulunmuştur: "O hevâsına göre konuşmaz. Onun söylediği söz ona vahyolunan bir vahiydir" (en-Necm 53/3-4). Bu konumda olanın sözleri arasında bir zıtlık olması makul değildir. Çünkü söylediklerini memba-ı kemâl olan Allah'tan almaktadır. Buradan şu açığa çıkmaktadır ki peygamberler ve kamil insanların ister genel isterse şeriat ve ahkamı açıklamak için söyledikleri sözlerde ihtilaf olması yakışık almaz... Aynı şekilde Ehl-i beyt imamlarının sözleri arasında da birbirini nakzeden ihtilafın olması söz konusu olamaz. Çünkü Ehl-i beyt Peygamber'in halifeleri ve sonrasında da yaratılmışlara Allah'ın hüccetleridirler ki bu konuda bazı haberler varid olmuştur. Bu haberlerden birisine göre Ca'fer-i Sâdık şöyle demiştir:

"Biz bir konuda konuşursak Kur'ân ve sünnete uygun konuşuruz. Biz Allah ve Resulünden (alarak) konuşuruz. Biz filan şöyle dedi filan böyle dedi diye konuşmayız ki sözümüzde tenakuz olsun. Bizim sonuncumuzun sözü, ilkimizin sözü gibi olup, ilkimizin sözü de sonuncumuzun sözünü tasdik edicidir" (Keşşî, 1427, 224).

Bir imamın sözleri arasında münâfaât olmadığı gibi, farklı imamların sözleri arasında da olmaz. Çünkü onların hepsi Allah'ın hüccetleri, tek bir şahıs misali tek bir nurdurlar (Mescidî, 1395, 23). Şayet ihtilafı olmakla akla ve aklın zorunlu kabullerine aykırılık kastedilirse, buna muhalefet etmemek hücciyetin kurallarından birisidir. Yok, eğer bazı kimselerin fikir yapılarına aykırılık kastedilmişse veya rivayet fıkhi bir konudaysa aklın burada doğruyu belirleyici olmasından söz edilemez.

Hadisin icmâya aykırı olmasına gelince, şayet yukarıda bahsedilen iki konuyla alakalıysa, o hadisi atarız. Değilse rivayet takdim olunur. Burada ihtilafı'l-hadisle kastedilen sadece hadisin başka bir hadise aykırı olmasıdır.

İhtilâfu'l-hadîs, farklı hadisler arasında zahiren insicâm olmaması durumunda söz konusu zıtlığı gideren ilimdir. Bu mevzuda bir diğer araştırma konusu daha vardır ki usûlcüler bunu te'âruz veya tebdûl ve terâcîh başlıkları altında inceler ve deliller arasında var olan te'âruzu gidermeyi hedeflerler. Hüküm istinbatı için kullanılan dört delilden birisi hadislerdir. Fıkhi hadisler arasında bir zıtlık vuku bulduğunda usûl ilminde bu te'ârüzün giderilmesinin ele alındığı kısım te'âruzu'l-edille bölümdür. Te'âruzu'l-edille ile ihtilâfu'l-hadîs arasında meselenin özünde olmayan cüz'î bir fark söz konusudur. Usûlcüler, hadis ilminde ihtilâfu'l-hadîs dendiğinde her yönüyle kastedilen şeyi bu bölümde ele alır ve yapmaya çalışırlar (Mescidî, 1395, 42-43).

İhtilâfu'l-hadîs kavramı aslında Resulullah zamanında olan bir probleme işaret etmemektedir. Çünkü bu konuda ne Sünnî ne de Şii kaynaklarda Resulullah'tan nakledilen bir bilgi vardır. Bu durum o dönemde böyle bir problem olmadığına veya soru sormaya gerek olmayacak derecede az olduğuna işaret ettiği gibi, daha sonraları ortaya çıkan problemin çözümünü de zorlaştırmaktadır. İhtilâfu'l-hadîs başlığı altında Küleynî 10, Hür el-Âmilî ise Vesâilü's-Şî'a'da 47 rivayet nakletmektedir. Bu rivayetlere baktığımızda Resulullah, Hasan, Hüseyin, Zeynelâbidîn, İmam Cevâd ve Hasan el-Askerî'den hiçbir rivayet gelmediği; Emîru'l-mü'minin ve İmam Hâdî'den 1; Musa Kâzım'dan 3; İmam Bâkır'dan 4; İmam Rızâ'dan 6 ve Ca'fer-i Sâdık'tan 28 rivayet geldiği görülmektedir. Hür el-Âmilî'nin zikrettiği hadislerin de yine Küleynî'nin el-Kâfî'de muhtelif yerlerde naklettiği hadisler olmasından anlaşılan şudur:

Bunların bazıları takiyye gereği söylenmiş olup bazıları da delil olma niteliğini haiz olmayan rivayetlerdir. Ravilerine baktığımızda bazılarının Şîa içerisinde fakih ve makbul olarak kabul edilen Süleym b. Kays el-Hilâlî, Zurâre b. A'yen, Muhammed b. Müslim ve Mansûr b. Hâzım gibi kimseler olduğu görülmektedir. Bu rivayetler halk arasında yaygınlaşmakla kalmamış, ulemâ arasında da yaygınlaşmıştır.

Yine bu rivayetlerden anlaşıldığı üzere ihtilafların Ca'fer-i Sâdık döneminde arttığı görülmektedir ki sebepleri konusunda da o dönem iyi incelenmelidir (Mescidi, 1395, 82-87).

Küleynî'nin naklettiği rivayetlere baktığımızda bazılarının arasını bulmanın zor olduğu görülmektedir. Yani ihtilaf sadece iki rivayet, iki olay veya farklı iki şahıs arasında kalmamakta, ihtilafın sebebini açıklayan rivayetler arasında da bazı çelişiler olduğu fark edilmektedir. Yine Şiî ulemanın yorumlarında da zorlama, tutarsızlık ve yanlı değerlendirmeler olduğu görülmektedir. Meselâ Bâbilî'nin Küleynî'den naklettiği bir habere göre Muhammed b. Müslim, Ebû Abdillâh'a yalancılıkla itham edilmeyen bazı kişilerin Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri hadislerle sizden gelenler arasında ihtilaflar var diye soruyor, o da şöyle cevap veriyor: "Kur'ân (ayetleri) nesh olunduğu gibi, hadis de nesh olunur" (Küleynî, 1388, 1, 64; Bâbilî, 1424, 1, 467-468).⁶ Bâbilî'ye göre hadisler konusunda Âmme⁷ ve Hâssa arasında görülen ihtilafların sırrı da burada yatmaktadır. Ona göre imamlar sahabenin çeşitli sebeplerle ihtilaf ettiği konularda ancak hak olanı rivayet etmektedirler. Dolayısıyla bu durum Âmme'nin rivayetleriyle Şîa'nın rivayetleri arasındaki ihtilafların ana sebebidir (Bâbilî, 1424, 1, 468).

Görüldüğü üzere Bâbilî sahabeyi hatalı, imamları ise haklı ve sorgulanamaz olarak kabul etmeyi ön şart ve değişmez yargı olarak kabul etmektedir. Şayet ihtilaflar tamamen kendilerini korumaya yönelik konulardan oluşsa ve muktezâ-i hâl öyle cevap vermeyi gerektirse imamların çelişkili sözleri hakkındaki bu tevil bir yere kadar normal karşılanabilirdi. Ancak bazı rivayetlerde imamın kendi samimi adamlarına verdiği cevaplar arasında da çelişkiler olduğu görülmektedir. Kaldı ki Şîa'nın rivayetlerinin çoğunun nakledildiği Ca'fer-i Sâdık dönemi sözlü kültürden yazılı kültüre geçildiği bir dönemdir. Coğrafya ve astroloji konularında bile kendisinden yazılı kitap nakledildiği iddia edilen Ca'fer-i Sâdık'ın (Atalan (2006), 25; İbn Kesîr (1998), 102) yazılı bir hadis kitabı bırakmamış olması da ayrı bir değerlendirme konusudur.

Küleynî'nin naklettiği şu farklı rivayetler çelişkiyi daha net görme imkanı sunmaktadır:

1. "Ali b. İbrahim>Babası>İbn Ebî Negrân>Âsım b. Humejd>Mansûr b. Hâzım'den: Ebû Abdillâh'a dedim ki: Ne oluyor da sana bir soru soruyorum, bana bir cevap veriyorsun. Daha sonra başka birisi gelip soruyor, ona da aynı meselede farklı bir cevap veriyorsun? Dedi ki: "Biz insanların kimine ziyade kimine noksan (ifadelerle) cevap veririz." Dedim ki, bana Resulullah'ın ashabından haber ver, onlar Muhammed aleyhisselam üzerine (onun hadisleri hakkında) doğru mu söylediler yalan mı? Dedi ki: "Bilakis doğru söylediler." Dedim ki, o zaman onlara ne oluyor da ihtilaf ettiler? Dedi ki: "Bilmez misin ki bir adam Resulullah'a gelir ve bir soru sorardı o da ona bir cevap verirdi. Daha sonra (başkasına) önceki cevabı nesh eden (başka) bir cevap verirdi. Bu sebeple hadislerin bir kısmı diğer bir kısmını nesh etmiştir" (Küleynî, 1388, 1, 65).⁸

2. Ali b. Muhammed>Sehl b. Ziyâd>İbn Mahbûb>Ali b. Riâb>Ebû Ubeyde: "Ca'fer es-Sâdık bana dedi ki: "Bizim dostlarımızdan bir adama takiiye gereği (farklı) bir fetva versek ne dersin?" Dedim ki, Kurban olayım sen daha iyi bilirsin. Dedi ki: "Eğer onu esas alırsa bu onun için daha hayırlı ecir bakımından da daha büyüktür." Başka bir rivayette de şöyle gelmiştir: "Şayet onu esas alırsa me'cûr, terk ederse vallahi günah işlemiş olur" (Küleynî, 1388, 1, 65; Bâbilî, 1424, 1, 468-469).

3. Ahmed b. İdris>Muhammed b. Abdilcebbar>Hasen b. Ali>Sa'lebe b. Meymûn>Zurâre b. A'yen: Ebû Ca'fer'e (Muhammed Bâkır) bir soru sordum ve bana cevap verdi. Daha sonra başka bir adam gelip (o konuda) soru sordu, ancak ona bana verdiği cevaptan farklı bir cevap verdi. Daha sonra başka bir adam geldi, ona da her ikimizin cevabından farklı bir cevap verdi. O iki adam çıkınca dedim ki, Ey Resulullah'ın oğlu! Bizim şî'amızdan Irak ehli iki adam gelip sana soru sordular, onların her birine diğerinden farklı cevap verdin? Dedi ki: "Ey Zurâre! Böyle olması bizim bekamız ve hayrımız için daha iyidir. Fakat siz aynı görüş üzere olsaydınız bu insanlar bize isnatlarımızda sizi tasdik ederler fakat bunun bizim ve sizin bekanız için faydası daha az olurdu." Daha sonra Ebû Abdillâh'a (Ca'fer es-Sâdık) dedim ki, şayet siz şî'anızı mızraklara veya ateşe sürdüyseyiz (yanlış cevaplar verdiyseniz bu hal üzere) çıkıp gittiler. Onlar sizin huzurunuzdan farklı (bilgilerle) çıkıp gidiyorlar? Bana babasının cevabı gibi cevap verdi" (Küleynî, 1388, 1, 65).

4. Ali b. İbrâhîm>Babası>Osmân b. İsa>Hüseyn b. el-Muhtâr>Ashabımızdan birisi>Ebû Abdillâh'tan: İmam dedi ki, "Ne dersin sana genel içerisinde bir söz söylesem daha sonra bana gelsen ve sana onun hilafı olan başka bir söz söylesem hangisini esas alırsın? Son söylediğini esas alırım dedim. Bunun üzerine bana dedi ki: Allah sana rahmet etsin" (Küleynî, 1388, 1, 67).

⁶ Burada (نسخ) fiili hem malum hem de meçhul okunabilir. "Allah Kur'ân (ayetlerin)'i nesh ettiği gibi, Hz. Peygamber de hadisleri nesh edebilir."

⁷ Âmme kelimesi genel anlamda Siî olmayanları ifade eden bir kavramdır. Şiîlerin kendilerini Ehl-i sünnet'ten ayırmak için kullandıkları en önemli kavram da Hâssa'dır. Sözlükte "bir şeye yakın, özel" anlamlarına gelen Hâssa terimiyle İmâmiyye Şîa'sı, Âmme terimiyle de Ehl-i sünnet kastedilmektedir (Kuzudişli, 2017, 49-50).

⁸ Bu rivayette İmam Ca'fer farklı cevapların sebebi olarak takiiye, rahmet veya adamlarını korumak gibi bir sebepten bahsetmemektedir.

Burada birinci rivayete göre sahabenin adalet vasfını haiz olduğu Ca'fer-i Sâdık tarafından dile getirilmektedir. Oysa daha sonrasında mezhepleşme sürecini tamamlayan Şiiler bu konuda kendi imamlarını nakzedici görüşler benimsemişlerdir.

İkinci rivayete göre takiyye gereği de olsa imamın söylediğine uymak tavsiye edilmekte, aksi bir durum günah olarak nitelendirilmektedir.

Üçüncü rivayette Ca'fer-i Sâdık kendi adamlarına takiyyeyi gerektirici bir durum olmamasına rağmen yine de birbiriyle çelişen cevaplar vermektedir. Nitekim onun ashabından Zûrâre'nin sorusu mezhep taassubuna düşmeden bakıldığında itiraz kabilinden bir soru olarak da anlaşılabilir.

Bu ve benzeri rivayetlere istinaden başta Tûsî olmak üzere Şii alimler farklı rivayetlere nazaran imamların kendilerini ve adamlarını korumak amacıyla takiyye gereği müte'arız cevaplar verdiğini iddia etmektedirler. Oysa Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı dönemde Ebu Hanîfe (150/767) ve hemen sonrasında da İmam Şâfiî (204/820) ve Ahmed b. Hanbel (241/855) gibi Şii olmayan alimler de devlet baskısına maruz kalmışlar, ancak Şia'daki gibi takiyye yapma gereği duymamışlardır. Yine bilgi ve bakış açılarının değişmesine bağlı olarak fetvalarını değiştirme dışında talebelerine veya kendilerine soru soranlara da ikircikli cevaplar verme ihtiyacı hissetmemişlerdir.

Burada verilen dördüncü rivayetten bizim anladığımıza göre Ca'fer-i Sâdık'ın bizzat kendisi şartlar ve bilgilerindeki değişime göre fetvalarının da değişebileceğini itiraf etmekte ve kendisinden farklı fetvalar gelirse son fetvasının esas alınmasını öğütlemektedir. Ancak her şeyi bilen ve hata yapmayan imam inancına karşılık onlardan rivayet edilen söz ve davranışlardaki çelişki ve tutarsızlık kabullenilmesi zor bir paradoks ortaya çıkartmakta ve bunu aşmanın en makul yolu da takiyye olarak gözükmektedir.

1.3. İmamların Sözleri Arasındaki İhtilafların Sebepleri

İmamlardan rivayet edilen muhtelif haberler bu ihtilafların sebebi konusunda farklı bilgiler vermektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu rivayetlerden en detaylı bilgi ihtiva eden haberlerden birisi Küleyni'nin ihtilâfu'l-hadîs konusuna Hz. Ali'den rivayet ettiği haber (Küleyni, 2006, 1, 62-64) ve Muhammed el-Esterâbâdî'nin *el-Fevâidü'l-Medeniyye*'sinde naklettiği şu haberdur:

"Muhammed b. Ali b. İbrahim b. Ebî Cumhûr el-Ahsâ'î'nin 897 yılında telif ettiği *Çavâli'le'âlî* isimli kitabında zikrettiği, Allâme'nin de Zurâre'den merfû olarak rivayet ettiği habere göre Zurâre b. A'yen şöyle demiştir:

İmam Bakır'a sordum dedim ki; Sana kurban olayım! Sizlerden birbirine müte'arız iki haber veya iki hadis geldiğinde hangisiyle amel edeyim? Dedi ki: "*Ey Zurâre arkadaşların arasında meşhur olanı al, nâdir ve şâz olanı bırak.*"

Dedim ki, Efendim şayet her ikisi de sizden gelen meşhur ve me'sûr rivayetler ise ne yapayım? Dedi ki, "*Sana göre en adil ve güvenilir olanın dediğini al.*"

Şayet her ikisi de adil, makbul ve güvenilir ise o zaman hangisine uyayım? Dedi ki, "*Onlardan Âmmе'nin mezhebine uygun olana bak ve onu terk et, onlara aykırı olana uy. Çünkü hak onlara aykırı olandadır.*"

Dedim ki, bazen her ikisi de onların görüşüne muvâfık veya muhâlif olabilmektedir. Bu durumda nasıl yapayım? Dedi ki, "*Dinini koruyana uy, ihtiyatlı davranmaya aykırı olanı terk et.*"

Dedim ki, şayet her ikisi de ihtiyatlı davranmaya uygun veya her ikisi de ihtiyatlı davranmaya aykırı olursa o zaman nasıl yapayım? Dedi ki, "*O zaman birisini seç diğerini terk et.*"

Bir rivayette de onun şöyle dediği varid olmuştur: "*O zaman tevakkuf et (birini tercih etmekten kaçın) imamınla karşılaştığında doğrusunu ondan sorarsın*" (Esterâbâdî, 1424, 380-381).

Ayetullah Sistânî imamların sözleri arasındaki ihtilafların sebeplerini ikiye ayırarak zikretmektedir; dâhilî yani Ehl-i beyt kaynaklı sebepler ve hâricî yani ravi ve musanniflerden kaynaklanan sebepler. Dâhilî sebepler şunlardır:

1. Hadisler arasında vaki olan nesh.

2) Devlet görevlisi (kânûnî) kadıların verdiği hükümlerle veliyyü'l-fakîh'in verdiği hükümler arasındaki farklılıklar.

3) Hadiste taktî' yani hadisin bir kısmının kesilip başka bir hadiste zikredilmesi (İhsânî, 1427, 34).

Hâricî sebepler ise şunlardır:

1. Kitap te'lif edenlerce uydurulması, rivayete ekleme ve çıkartma yapılması.

2. Manayla rivayet etmek.

3. Müdrec hadisler. Bazı müelliflerin hadisi açıklama sadedinde bazı ifadeler eklemeleri ve bunu da açıklamamaları.

4. Rivayetlerde takti' yapılması.
5. Yazı benzerliği sebebiyle müstensih kaynaklı hatalar.
6. Başka bir rivayete kıyasla metinde düzeltme yapmak.
7. İmamla başkasının sözünü karıştırmak.

Sistânî devamla farklı yerlerde şunları da bu maddelere eklemektedir: Arapçayı iyi bilmemek; rivayetler arsında âm-hâs, nâsîh-mensûh, muhkem-müteşâbih olanların ayırt edilememesi ve kavramları farklı anlayıp yorumlamak (İhsânî, 1427, 36).

Muhammed Bâkır es-Sadr da ihtilafa sebebiyet veren sekiz madde saymaktadır. Sistânî'nin saydıklarından farklı olanlar şunlardır:

1. Takiyye yapmak.
2. Hadise bitişen karinelerin kaybolması.
3. (Hükümleri beyan ederken) tedricilik.
4. Ravinin şartlarını gözetmek sebebiyle cevaplarda farklılık olması.
5. Aslında çelişki olmadığı halde var gibi tevehhüm etmek ve hadisin manasını yanlış anlamak. (İhsânî, 1427, 32-34).

Subhânî ise yedi madde saymaktadır ki onun işaret ettiği farklı sebepler de şunlardır:

1. Ravinin Arapça konusundaki yetersizliği.
2. Hadisin manayla rivayet edilmesi.

Şeyh Bâhâî'nin babası ise şu maddeleri saymaktadır: 1. Yalan 2. Nesh 3. Haberin âm ve hâs olması 4. Hadisler arasında muhkem ve müteşâbih olanların bulunması 5. Ravinin vehme düşmesi 6. Ravinin karıştırması ve 7. Takiyye (İhsânî, 1427, 32-34).

Bâbilî'ye göre imamların sözleri arasındaki ihtilafların sebepleri sadece imamın kendisinden kaynaklanan sebepler değildir. Ona göre imamın takiyye gereği farklı cevaplar vermesi ihtilafın sebeplerinden sadece birisidir. Diğer sebeplere gelince:

1. Ashab arasında münafık, mürted ve fasıklar olduğu gibi, Şîa içerisinde de adı Şîa olmakla birlikte gulat, bidatçi ve fasık olanlar vardır. Muhtemelen bu kimseler imamların sözlerine kendi görüşlerini destekleyen bazı şeyler karıştırmışlardır.

2. Bazı raviler vehimleri sebebiyle imamların sözlerini iyi hıfz edememiş ve bu sebeple kasten olmasa da hatalı rivayet etmişlerdir.

3. İmamlar bazen soru soranın veya huzurunda bulunanların durumuna göre takiyye gereği farklı cevaplar verebilmekteydiler. Bu sebeple çelişkili bazı sözler imamlardan sadır olmuş olabilir (Bâbilî, 1424, 1, 468).

Haydâr el-Mescidî ise Küleynî'nin *Kâff*'de ihtilâfu'l-hadîs konusunda Hz. Ali'den rivayet ettiği haberi (Küleynî, 1388, 1, 62-64) esas alarak ihtilafın sebeplerini dokuz maddede özetlemektedir (Mescidî, 1395, 92-99). Bu sebeplerin bir kısmı Ehl-i beyt bir kısmı da Ehl-i beyt dışındakilerden kaynaklanmaktadır. Bu maddeler şunlardır:

1. Öğrenme yeteneği konusunda ravilerin derecelerinin farklı olması.
2. Hz. Peygamber'e ve imamlara nisbet edilen uydurma haberler.
3. Nakledenlerin dikkatsizliği, vehme kapılmaları ve karıştırmaları sonucunda ortaya çıkan yanlışlıklar.
4. Bazı ravilerin kasıtlı olmasa bile masumun sözünü yanlış anlamaları ve anladıkları gibi rivayet etmeleri.
5. Masumun sözünde umum-husus, mutlak-mukayyed gibi farklı anlam kastedilirken, ravinin sözden hangi anlam kastedildiğini anlamaması.
6. Bazı hadisler muhkem iken bazılarının müteşâbih olması ve müteşâbih olanın yanlış anlaşılacak şekilde hamledilmesi.
7. Aralarında nesh söz konusu olan iki farklı hadisin rivayet edilmesi.
8. Takiyye gereği söylenen bir sözü yanlış anlamak.
9. Bütün fetvaları hakiki manaya hamletmek. Oysa bunların bir kısmı farklı bir mana kastedilerek söylenmiştir.

Yine Mescidî'ye göre ihtilâfa sebebiyet veren bu maddelerden ravinin şüphe ve karıştırma gibi sebeplerle hadisi yanlış anlaması ve masum üzerine hadis uydurup isnad etmek şeklinde olanlar Ehl-i beyt

dışındakilerden kaynaklanmaktadır. Bunlara ilaveten ilk dönemlerde kullanılan Kûfî yazı yerine nesih yazının kullanılmasıyla birlikte görülen müstensih hataları ve hadisleri anlama konusunda bazı kaynakların çeşitli sebeplerle yok olması da ihtilafların ortaya çıkmasının sebeplerindendir (Mescidî, 1395, 98-99). Bu maddelere mezheb ihtilaflarını özellikle de siyasi ve itikadi konularda ortaya çıkan görüş ayrılıklarının sebebiyet verdiği taassup ve ayrışmaları da ekleyebiliriz. Ancak görebildiğimiz kadarıyla Şîî müellifler mezhep taassubunu en azından kendileri için bir etken olarak görmemektedirler.

2. İHTİLÂFU'L-HADİS KONUSUNDA ŞİA'NIN GÖRÜŞÜ

2.1. Hadisler Arasında İhtilafın Meydana Geliş Şekilleri

Bâbilî'ye göre hadisler arasında ihtilaf üç şekilde olur:

1. İki hadis arasında her yönden zıtlık olması durumu ki, bu nâdir vuku bulur. Hatta muhâliflerden bazıları hadisler arasında böyle bir ihtilafı kabul etmemiştir. Böyle bir durumda Şîa'ya ve Âmme'nin çoğunluğuna göre hadislerden birini tercih etmek gerekir. Ona göre, bazı fakihler *her iki hadis de terk edilir ve aklın muktezasınca amel edilir* demişlerse de doğru olan birinci görüştür. Ayrıca bu konuda şunu bilmek gerekir ki, iki katî delil arasında böyle bir zıtlık söz konusu olmadığı gibi iki mütevatir haber arasında da böyle bir durumun vukuu kesinlikle söz konusu olamaz.

2. Muhtelif hadislerin arasını bir şekilde cem etmek veya her iki hadisle de bir şekilde amel etmek mümkün olabilir. Bu durum için şu iki hadis misal olarak verilebilir:

a) "Size şahitlerin en hayırlısını haber vereyim mi? Evet Yâ Resulallah dedik. Buyurdu ki: "Şahitlik etmesi istenmeden şahitlik eden adamdır" (Müslim, Akdiye, 19; İbn Mâce, Ahkâm, 28).⁹

b) "Yalan yayılır hatta öyle ki adam şahitlik etmesi istenmeden şahitlik eder" (İbn Mâce, Ahkâm, 27).¹⁰

Aynı şekilde muhtelif hadislerden birisini te'lif etmek mümkün olursa özellikle de yapılan te'vili bir başka delil veya hadis destekliyorsa böyle yaparak her iki hadisle de amel etmek gerekli olur. Bunu hadis, fıkıh ve usûl ilmini bilen alimler en güzel şekilde yaparlar ki ona göre bu konuda yazılmış en güzel eser Tûsî'nin *el-İstibsâr*'ıdır (Bâbilî, 1424, 1, 471). Daha sonra gelenler onun aydınlattığı yolda onun izinde yürümüşlerdir. Âmme'den de İmam Şâfiî, Tûsî'nin kitabındakileri karşılamayan bazı şeyler yazmış ve bu konuda yol göstermiştir.

3. Muhtelif hadislerden birisi usulde var olan tercih sebeplerinden birine göre tercih edilir. Bu sebep hadisin senedi, metni, söylenme zamanı, hükmü veya daha başka da olabilir. Bu konu derin bir uçurum hatta sonu olmayan bir deniz gibidir. Görülen ihtilafların çoğu ulemanın bakış açılarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki bazıları diğerinin anlamadığı bir manayı anlamış veya kendisine göre daha güçlü olan rivayeti tercih etmiştir. (Bâbilî, 1424, 1, 472).

2.2. Hadisler Arasında İhtilafın Giderilmesi

İmamlara nisbet edilen sözler arasında görülen ihtilaflar Şîî ulemâyı meşgul eden en önemli konulardandır. Bu sebeple Şîa'nın meşhur dört hadis kitabının ikisinin müellifi olan Tûsî eserlerinde ihtilaflı rivayetlerin arasını bulmaya çalışmıştır. Bu tür haberlerin kabulünde Şîî Ahbârîlerle, kelamcılar arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Hadisçiler olarak da isimlendirebileceğimiz Ahbârîler genellikle toptancı bir anlayışla bu haberlerin sıhhatini savunurken, daha çok kelamcılar diyebileceğimiz Usûlîler haber-i vâhid oldukları gerekçesiyle bu haberleri kısmen reddetmeye meyletmişler ve haber-i vâhidin hüccet oluşunu sorgulamışlardır. Ahbârî ekolün mensuplarından ve Şîa'nın Ahbârî geleneğe mensup olan önemli hadisçilerinden Şeyh Sadûk/İbn Bâbâveyh el-Kummî (381/991) rivayetler arasında ihtilaf olması durumunda çeşitli sebeplere binaen bu rivayetlerin hepsinin de kabul edilebilir olacağı görüşündedir. O bu görüşüne bazı keffâret cezalarında birden fazla seçenek sunulmasını delil getirir. Ona göre haberlerin dış görünüşü bakımından birbirinden farklı oluşları, muhtelif sebeplerden kaynaklanmaktadır. Mesela Kur'ân'da zıharın keffâreti için bir köle azat edilmesi, iki ay aralıksız oruç tutulması veya altmış fakirin doyurulması gibi seçenekler sunulmuştur (et-Tahrîm 66/4). Bunların hepsi de doğrudur ancak oruç, köle bulamayan için; fakiri doyurmak ise oruca güç yetiremeyen için konulmuştur (Sadûk, 1978, 140). Sadûk'a

⁹ Şîî müellif Bâbilî kaynak olarak İbn Mâce'yi vermektedir. Ancak verdiği metin Müslüm'de geçmektedir. İbn Mâce'nin metni şu şekildedir: (خَيْرُ الشُّهُودِ مَنْ أَدَى شَهَادَتَهُ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَها) Şahitlerin en hayırlısı kendisinden istenmeden şahitlik yapandır" (İbn Mâce, Ahkâm, 28). Müslim'in metni ise şöyledir: (أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ الشُّهُودِ الَّذِي يَأْتِي بِشَهَادَتِهِ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَها) "Size şahitlerin en hayırlısını haber vereyim mi? Kendisinden istenmeden önce şahitliğini yapandır" (Müslim, Akdiye, 19).

¹⁰ Müellifin zikrettiği hadisin İbn Mâce'deki metni şöyledir: (الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ يَفْشَوْنَ الْقَذِيبَ حَتَّى يَشْهَدَ الرَّجُلُ وَمَا يَسْتَحْتَفُونَ وَمَا يَسْتَحْتَفُونَ) "Resulullah bizim içimizde benim sizin içinizde ayağa kalktığı gibi kalktı ve şöyle dedi: Ashabım ve daha sonra gelenler ve onlardan da sonra gelenler(e saygılı olma) hususunda benim hukukumu koruyunuz. Daha sonra yalan yayılır hatta öyle ki adam şahitlik yapması istenmeden şahitlik yapar, yemin etmesi istenmeden yemin eder" (İbn Mâce, Ahkâm, 27).

göre takıyye için varid olan haberler de vardır (Sadûk, 1978, 141). Hatta o bu konuyu savunurken Kur'ân'da da benzer ihtilaflar görülebileceğini ileri sürmektedir: Mesela bir ayette "...Bu günleri ile karşılaşacaklarını unuttukları, ayetlerimizi bile bile inkâr ettikleri gibi biz de onları unutturuz" (el-A'râf 7/51) buyrulurken başka bir ayette " ...Allah'ı unuttular, bu yüzden Allah da onları unuttu" (et-Tevbe 9/67) ve yine "...Rabbin unutkan değildir..." (Meryem 19/64) buyrulmuştur (Sadûk, 1978, 148).

Sadûk misal olarak verdiği ayetlerde aynı kelimeyle kastedilen farklı anlamları, kelimelerin lafız benzerliği sebebiyle ihtilaf varmış gibi göstermektedir. Allah'ın hiçbir şeyi asla unutmadığı ve unutmayacağı onun ilahlık vasfının gereği olup aksi bir durum noksanlık işaretidir. Bu ayetlerde Allah'ın ahirette kâfirleri unutmamasıyla kastedilen, onları önemsememesi ve kendi hallerine terk etmesidir (İsfehâni, 1412, 803). Hesap günü Allah'ın kâfirleri unutmaması ile de Allah'ın rahmetinden mahrum olacakları anlamının kastedildiği rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Şii müellif Bâbilî'ye göre ihtilaf Hz. Peygamber'in vefatından sonra (sahabe arasında) vuku bulmuş ve fasılasız devam etmiştir. Haliyle bu ihtilaf ulemanın fetvalarına da görüş farklılığı olarak yansımıştır. Yine Bâbilî'ye göre Şia'nın imamları bu ihtilafların maskesini açmış ve konuyu üzerine ilavede bulunulamayacak derecede temellendirmişlerdir (Bâbilî, 1424, 1, 465). "Madem sizin kaynağınız masum imamlardır o zaman bu çelişkilerin sebebi nedir?" diyenlere de şöyle cevap vermektedir:

"Hadisler arasında görülen ihtilaf durumu bize mahsus bir şey değildir. Çünkü Şia'ya göre de Ehl-i sünnet'e göre de arzularına göre konuşmayan Hz. Peygamber'in sözleri arasında da ihtilaf vaki olmuştur. Bununla birlikte imamların yaşadığı zaman aralığı, İslam'ın yayıldığı ve Hz. Peygamber'in hadislerinin nakledildiği zaman aralığından daha uzundur. Ayrıca imamlardan rivayette bulunanların sayıları ve yayıldıkları coğrafyaların daha fazla, ravilerin meyilleri ve bakış açılarının daha çeşitli olması sebebiyle imamların sözleri arasında ihtilafların vuku bulması evleviyetle muhtemeldir. Şii ulemanın furûâta dair ihtilaflarına gelince bunlar da kaynaklar ve ilkelerle alakalı olup bütün mezheplerde aynı durumu görmek mümkündür" (Bâbilî, 1424, 1, 469-470).

Bâbilî "*Esbâbu'l-ihtilâf*" başlığıyla incelediği bölümde ilk olarak Küleynî'nin Ali b. İbrâhîm b. Hâşim>Babası>Hammâd b. İsmâ>İbrâhîm b. Ömer el-Yemânî>Ebân b. Ebî Ayyâş>Süleymân b. Kays el-Hilâlî yoluyla Hz. Ali'den rivayet ettiği şu haberi vermektedir:

"Ali'ye dedim ki: "Ben Selmân, Mikdâd ve Ebû Zer'den Kur'ân tefsirine dair başkalarının elinde olanlardan daha farklı şeyler dinledim. Daha sonra da senden onların doğruluğuna işaret eden şeyler dinledim. İnsanların elinde Kur'ân tefsiri ve Peygamber'in hadislerine dair sizin muhâlif olduğunuz ve hepsinin batıl olduğunu iddia ettiğiniz bilgiler var. İnsanların bilerek Resulullah'a yalan isnad ettiklerini ve Kur'ân'ı kendi görüşleriyle tefsir ettiklerini mi düşünüyorsunuz?" Bana yöneldi ve şöyle dedi:

"İnsanların elinde hak ve batıl, doğru ve yalan, nâsîh ve mensûh, âm ve hâs, muhkem ve müteşâbih, iyi hufzedilmiş ve tevehhüm edilmiş bilgiler var. Hz. Peygamber'e kendi zamanında yalan isnad edildi de bir hutbe irad edip şöyle buyurdu: "Ey insanlar bana yalan isnadı çoğaldı. Kim bana kasten yalan isnadında bulunursa cehennemdeki yerini hazırlasın." Resulullah'tan sonra da ona hadis isnad edildi. Size hadis dört türlü kişiden gelir..." (Küleynî, 1388, 1, 62).

Küleynî'nin "İhtilâfu'l-hadis" başlığı altında naklettiği bu ilk rivayete göre Hz. Ali'nin saydığı dört kişiden birisi münafıklardır ki Resulullah'a yalan isnadını önemsemez ve günah olarak görmezler. İnsanlar Resulullah'ın ashabından olduklarını düşündükleri için onlara inanırlar. Şayet münafık ve yalancı olduklarını bilselerdi inanmazlardı (Küleynî, 1388, 1, 63; Bâbilî, 1424, 1, 465-467).

3.İHTİLAFIN GİDERİLMESİNDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM, HADİŞÇİLERİN VE TÛSÎ'NİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

3.1. Hadisçilere ve Şia'ya Göre Çözüm İçin Belirlenen Genel Kriterler

İhtilafu'l-hadis konusunda Şia içerisinde ilk kitap yazarı daha önce de geçtiği üzere Tûsî'dir. O adından da anlaşılacağı üzere *el-İstibsâr fi-mâ'htulife mine'l-ahbâr* isimli kitabında ahkâm hadisleri arasındaki ihtilafları gidermeye çalışmaktadır (Tûsî, 1364, 1, 3; Subhânî, 1421, 22). Son dönem Şii müelliflere baktığımızda daha ayrıntılı müstakil kitaplar yazdıkları ve çok sayıda ihtilaf sebebinden bahsettikleri görülmektedir. Mesela Muhammed İhsânî *Esbâbu ihtilâfi'l-hadis* isimli kitabında ihtilaf sebepleri olarak seksen madde saymakta ve her birisine misaller vererek genişçe anlatmaktadır. Bu maddelerde tercih sebebi olan hususlara da değinilmektedir. Yine Haydar el-Mescidî *Durûs fi ihtilâfi'l-hadis* isimli kitabında konuyu ayrıntılarıyla birlikte ele almaktadır. Ehl-i sünnet'ten geç dönem usûl kitabı yazarlarından Kâsımî (1332/1914), *Kavâid't-tahdîs* isimli eserinde isnadla alakalı on sekiz, metinle alakalı yedi, hadisin delaleti yönüyle dört ve dış etkenler yönüyle de yedi tercih sebebi saymaktadır (Kâsımî, 2012, 525-530).

Aşağıda maddeler halinde vereceğimiz kriterler aslında daha çok fıkıhın konusu olup yaptığımız sıralama da tercih önceliği ifade etmemektedir. Kaynaklarda örneklerle birlikte daha detaylı olarak anlatılan bu maddeleri ayrıntılarıyla incelemek ve öncelik sıralaması yapmak fıkıh alanında farklı bir çalışmayı gerektirmektedir. Şii kaynaklarda sayılan sebeplerin çoğunluğu bazı ifade ve örnek farklılığına rağmen bir çok maddede hadisçilerin söyledikleriyle uyusmaktadır. Ehl-i sünnet'ten Hatîb ve Kâsımî, Şîa'dan Bâbilî, Mescidî, İhsânî gibi müelliflerin eserlerinde işaret edilen başlıca kriterler şu şekilde sıralayabiliriz:

3.1.1. Hadis dışındaki tercih kriterleri

1. Getirdiği hüküm Kur'ân'ın zahirine uygun olan hadis değerine tercih edilir.
2. Aklın makul gördüğü tercih edilir.
3. İcmâ ve ümmetin ameline uygun olan hadis tercih edilir. (Şîa bu noktada sadece kendilerinden olan alimlerin icmâını kabul etmekte, Sünnî ulemanın icmâını kabul etmemektedir) (Hatîb, 2009, 466-469).
4. Dört halifenin, sahabenin, sefehin ve Medinelilerin ameline uygun olan tercih edilir. (Bu madde sadece Ehl-i sünnet için geçerlidir).

3.1.2. Hadisle alakalı tercih kriterleri

3.1.2.1. Senedle alakalı tercih kriterleri

1. Esahhu'l-esânide sahip olan, ravilerinden adaleti ve zabtı daha sağlam olan, ihtisası ve raviye yakınlığı daha fazla olan senede sahip hadisler tercih edilirler.
2. Müsned olan hadis, mürsel olana tercih edilir.
3. Ravisi olayın kahramanı olan haber diğer habere tercih edilir.
4. Daha çok ravi tarafından rivayet edilen haber diğerine tercih edilir.
5. Ravisi fakih olan haber diğerine tercih edilir. (Bu konuda Vekî b. Cerrâh şöyle demiştir: Fakihlerin rivayet ettiği hadis bana göre şuyuhun rivayet ettiği hadisten daha makbuldür).
6. Semâ yoluyla alanın haberi, kitabet yoluyla alanın haberine tercih edilir (Hatîb, 2009, 466-469).
7. Merfû olarak rivayet edilen haber bazen merfû bazen mevkuף rivayet edilen habere tercih edilir.
8. Hasen lizâtihi olan hadis hasen ligayrihi olana tercih edilir.
9. Hadislerden birinin senedinde ihtilaf varsa, ihtilaf olmayan diğerine tercih edilir.

3.1.2.2. Metinle alakalı tercih kriterleri

1. Hadislerden birisi farklı rivayetler tarafından destekleniyorsa diğerine tercih edilir.
2. Metni ıstrabtın salim olan diğerine tercih edilir.
3. Hüküm beyan eden hadis diğerine tercih edilir. (Mesela tabaklanan derinin temiz olduğunu belirten hadis eti yenen hayvanların derisi olmak gibi bir şart koymamaktadır. Bu sebeple Yırtıcı hayvanların derisini döşek olarak yasaklayan rivayette illet onun necis olmasıdır denemez. Burada illetin acem meliklerine benzememek olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple tabaklamak konusundaki hadis diğerine takdim olunur (Hatîb, 2009, 468-469).
4. Meşhûr ve mütedavel olan, ehl-i nakil nezdinde daha ma'rûf olan haber öyle olmayana tercih edilir.
5. Hadislerden sebab-i vürudu olan yani hadisin hangi bağlamda söylendiğini anlatan diğerine tercih edilir.

6. Ziyadesi olan hadis ziyadesi olmayan hadise tercih edilir.
7. Müfesser olan yani hükmün illetini açıklayan hadis mücmel olana tercih edilir.
8. Metninde ihtilaf olmayan hadis ravinin vehim sebebiyle ihtilafa düştüğü hadise tercih edilir.
9. Manası müsbet olan menfi olana tercih edilir. (Bu maddeler ve ayrıntıları hakkında daha fazla bilgi için bk. Hatîb, 2009, 466-469; Kâsımî, 2012, 525-530; Bâbilî, 1424, 1, 465-481; Mescidî, 39-249; İhsânî, 1, 50-594).

3.2. İhtilâfu'l-hadis Konusunda Hadisçilerin ve Tûsî'nin Çözüm Önerileri

İhtilâfu'l-hadis konusunda özellikle fıkıhçı/usûlcü olan hadisçilerin yaklaşımı önem arz etmektedir. Bu konuda ileri sürülen çözüm önerilerinin bazıları hadis dışındaki ölçüler olmakla birlikte, çoğunluğu hadislerin sıhhat şartlarıyla alakalı hususlardır. İlim gerektiren (mütevatir) haberlerde takviye aranmasına gerek olmadığı gibi, aralarında tercihte de bulunulmaz. Muâriz iki haber olur ve onlardan birisinin sıhhatine akıl, Kur'ân ayeti, sıhhati sabit haberler veya icmâ delalet ederse o haberle amel etmek ve muâriz haberi atmak gerekir (Hatîb, 2009, 466-469). Yine Hatîb'in naklettiğine göre İmam Şâfiî'nin zikrettiği kriterler şunlardır:

1. Aslolan Kur'ân ve sünnettir.
2. Resulullah'tan sahih yolla gelen muttasıl haber sünnettir.
3. Bunlarda delil yoksa kıyas yapılır.
4. Topluluğun rivayet ettiği haber tek kişinin haberinden daha büyüktür.
5. Hadis zahirine hamledilir.
6. Haber birden fazla manaya gelmekteyse zahirine uygun olan mana tercih edilir.
7. Hadisler eşit seviyede ise isnadı daha sahih olan tercih edilir.
8. İbnü'l-Müseyyib'in rivayet ettikleri hariç, munkatî haberin değeri yoktur.
9. Bir asıl (katî delil) başka bir asılla kıyas yapılmaz ve bir asıl için niçin ve nasıl gibi sorular sorulmaz. Bu sorular ferî konularda sorulur.
10. Ferî bir konunun katî bir delile (asla) kıyası sahih olursa bu kıyas sahih ve delil olma özelliğine sahip olur (Hatîb, 2009, 469).

İhtilâfu'l-hadis konusunda problemi halletmek için mezhepler arasında maddelerin takdim ve te'hiri şeklinde bazı farklılıklar bulunmakla birlikte hadisçilerden İbn Kesîr (774/1373) nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir:

1. Hadisler arasında nesh söz konusu ise bu durumda cem mümkün olmaz ve nâsîh olan tespit edilip alınır, mensûh olan terk edilir.
2. Hadisler arasında nesh söz konusu olmaz da cem/te'lîf mümkün olursa, bu durumda bazı alimler bir şekilde bunu yapmışlardır. Fakat muhtelif hadislerin arasını cem ve te'lîf etmeye imkan bulamayan müctehidler şu şekillerden birisine göre davranmışlardır:
 - a) Bazıları konuyu çözemeler ve tercih sebeplerinden birisi kendilerinde belirinceye kadar tevakkuf ederler.
 - b) Hadislerden birisiyle fetva verir ve diğerini reddederler.
 - c) Bir zaman hadislerden birisiyle fetva verirken başka bir zaman diğeriyle fetva verirler. Nitekim Ahmed b. Hanbel sahâbeden rivayet ederken böyle davranmıştır (İbn Kesîr, 2008, 161).

İbn Hacer de (852/1449) nesh konusunu anlattıktan sonra nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini İbn Kesîr'e benzer şekilde şöyle maddeleştirmektedir:

1. Şayet mümkünse araları cem edilir.
2. Nâsîh olan alınır mensûh olan terk edilir.
3. Tercih sebeplerinden birisine sahip olan belirlenirse o alınır.
4. (Bunlardan birisi söz konusu olmazsa) hadislerden birisiyle amel edilmez, tevakkuf olunur (İbn Hacer, 2001, 218).

İhtilâfu'l-hadis konusunda bakabildiğimiz Şîî hadis usulü kaynaklarında ihtilâfın sebeplerine misaller ışığında detaylı yer verilirken tercih sıralamasının nasıl yapılacağına genellikle yer verilmemesi dikkat çekmektedir. Ancak gerek Küleynî'nin gerekse diğer Şîî müelliflerin rivayet ettiği konuyla alakalı hadislere bakılırsa on civarında maddeden oluşan bir sıralama yapmak mümkündür.

Şîa içerisinde görüşleri en önemli alimlerden olan Tûsî'ye göre imamlardan gelen rivayetler arasında ihtilâf meydana geldiğinde Kur'ân'a ve sünnete uygun olan tercih edilir. Ancak bununla birlikte diğer haberin kesin olarak batıl olduğuna hükmedilemez. Çünkü o haberin de kendine göre sahih olma veya vakıf olmadığımız bir te'vilinin olma ihtimali söz konusudur (Tûsî, 1417, 1, 146). Yine ona göre muhtelif haberler arasında tercih yapmak gerekirse bu tercih şu şekillerde yapılır:

1. Muhtelif iki haberden biri Kur'ân ve sünnete uygun diğeri muhâlif ise, muvâfık olanla amel edilir, muhâlif olan ise terk edilir.
2. Muhtelif iki haberden biri Fırka-i muhikka (Şîa)'nın icmâına muvâfık diğeri muhâlif ise icmâyâ muvâfık olanla amel edilir, muhâlif olan terk edilir.
3. Şayet her iki haber de Kur'ân ve sünnete uygun olursa ve Tâife'nin (Fırka-i muhikka) fetvaları da muhtelif olursa haberlerin râvîlerine bakılır. Râvîsi âdil olanın haberi alınır, âdil olmayanın haberi ise terk edilir.
4. Şayet her iki haberin de râvîleri âdil kimselerden oluşmaktaysa daha çok tarik ile rivayet edilen alınır ve onunla amel edilir. Râvîsi (tariki) daha az olan ile amel terk olunur.
5. Muhtelif hadislerin râvîleri sayı ve adâlet cihetiyle müsavi iseler Âmm'e'nin görüşüne uzak olanla amel edilir, onların görüşüne muvâfık olan ise terk edilir (Tûsî, 1417, 1, 147).

6. Şayet her iki haber de Âmmе'nin görüşüne muvâfık veya muhâlif ise durumlarına bakılır. Şayet haberlerden birisi ile amel edildiğinde diğer haberle de bir şekilde veya te'vil yapmak suretiyle amel edilmesi mümkün oluyorsa o haberle amel edilir. Çünkü her iki haber de menkul olup, nakillerinde görüş birliği vardır. Burada birinin sahih (diğerinin ise batıl) olduğuna delalet eden bir karine yoktur. Bu durumda biri tercih edildiğinde diğeriyle amel edilmesi mümkün olmayan haber tercih edilmez.

7. Şayet haberlerin zıtlıklar ve birbirlerini nefyetmeleri sebebiyle her ikisiyle birlikte amel etmek mümkün olmazsa bu durumda her iki haberin de bir şekilde yorumlanarak diğer habere muvâfık hale getirilmesi mümkün oluyorsa, insan dilediği ile amel etmekte muhayyerdir (Tûsî, 1417, 1, 148).

3.3. Şia'nın Kabul Edilebilir Çözümleri

İhtilâfu'l-hadis konusunda bizzat imamlardan gelen çok sayıda rivayete baktığımızda bazılarının hadisçi ve fıkıhçıların çözümleriyle uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Bunları önem sırasına göre maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Kur'ân'a uygun olan rivayet tercih edilir (Sadûk, 2008, 3, 394-395, nr. 3235). Bu konuda Ca'fer-i Sâdık'tan rivayet olunan şu haber güzel bir örnektir:

"Resulullah şöyle buyurmuştur: "Her hakkın bir hakikati, her doğrunun bir nuru vardır. Allah'ın kitabına muvâfık olanı alın, aykırı olanı bırakın" (Küleynî, 1388, 1, 69).

Yine Ca'fer-i Sâdık'tan rivayet edilen başka bir rivayet şu şekildedir:

Hz. Peygamber Mina'da hutbe irad edip buyurdu ki: "Ey insanlar! Size benden Allah'ın kitabına muvâfık bir haber gelirse ben onu söylemişimdir. Size Allah'ın kitabına muhâlif bir haber gelirse ben onu söylememişimdir" (Küleynî, 1388, 1, 69).

Ancak bu konuda önümüze çıkan bir engel Kur'ân'ın yorumu meselesidir. Çünkü Şii tefsirlerde bazen kabul edilmesi mümkün olmayan yanlış ve aşırı örnekler bulunmaktadır. Aslında bu konu müstakil bir araştırmayı en azından bir makaleyi gerektirecek düzeydedir.

2. Sünnete uygun olan haber tercih edilir (Şeyh Sadûk, 1984, 2, 20, 45).

Sünnete uygun olan haberin tercih edilmesi konusunda delil olan rivayetlerden birisinde Ca'fer-i Sâdık şöyle demiştir: "Her şey kitap ve sünnete götürülür. Allah'ın kitabına muvâfık olmayan her söz lafûgüzâfadan ibarettir" (Küleynî, 1388, 1, 69).

3. İmamın söylediği son söz esas alınır, önceki söz mensûh sayılır. Bu konuda delil olarak Küleynî'nin rivayet ettiği iki haberi tekrar zikredebiliriz:

Muhammed b. Müslim, Ebû Abdillah'a "Yalancılıkla itham edilmeyen bazı kişilerin Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri hadislerle sizden gelenler arasında ihtilaf var" diye soruyor o da şöyle cevap veriyor: "Kur'ân (ayetleri) nesh olunduğu gibi, hadis de nesh olunur" (Küleynî, 1388, 1, 64; Bâbilî, 1424, 1, 467-468).¹¹

Mansûr b. Hâzim Ca'fer es-Sâdık'a şöyle soruyor: Bana Resulullah'ın ashabından haber ver, onlar Muhammed aleyhisselam üzerine (onun hadisleri hakkında) doğru mu söylediler yalan mı? Dedi ki: "Bilakis doğru söylediler." Dedim ki, o zaman onlara ne oluyor da ihtilaf ettiler? Dedi ki: "Bilmez misin ki bir adam Resulullah'a gelir ve bir soru sorardı o da ona bir cevap verirdi. Daha sonra (başkasına) önceki cevabı nesh eden (başka) bir cevap verirdi. Bu sebeple hadislerin bir kısmı diğer bir kısmını nesh etmiştir" (Küleynî, 1388, 1, 65).¹²

Nesh konusunda Şia sahabenin nasih ve mensuhu karıştırdığı, imamlarınsa bu karışıklığı giderip sünneti son ve en sahih haliyle güncellediğini iddia etmektedir. Bu konuda daha önce Bâbilî'nin görüşüne işaret etmiştik. Yukardaki rivayet aslında bir imamın sözü başka bir imamın sözünü nesh edebilir anlamına da gelmektedir. Şii kaynaklı rivayetlerin çok büyük bir kısmı beşinci ve altıncı imamlar olan Ca'fer es-Sâdık ve babası Muhammed el-Bâkır'dan gelmektedir. Bunlardan sonra altı imam daha vardır. En azından teorik olarak sonraki imamın öncekilerin fetvalarını nesh etme yetkisine sahip olması gerekir. Nitekim Ahbârîlerden Esterâbâdî on ikinci imam geldiğinde bütün yanlış bilgileri kaldırıp doğruları ikame edeceğine dair bilgiler de aktarmaktadır (Esterâbâdî, 1424, 105, 96-97, 109). Ancak imamın bir çeşit vahiy aldığına ve sahih sünneti ihya edip bidati kaldırdığına inanan Şia'nın, olaya imamlardan birisinin sahih bir sözünün nesh kapsamında değiştirilebileceği şeklinde bakması pek mümkün gözükmemektedir. Nesh konusu farklı bir çalışmayı gerektirdiğinden burada konunun detayına girmek istemiyoruz.

4. Ravisi daha güvenilir olan rivayet diğerine tercih edilir (Sadûk, 2008, 3, 394-395, nr. 3235). Bu konuda şu rivayeti misal verebiliriz:

¹¹ Burada (بنيخ) fiili hem malum hem de meçhul okunabilir.

¹² Bu rivayette Ca'fer es-Sâdık farklı cevapların sebebi olarak takiyye, rahmet ya da adamlarını korumak gibi bir sebepten bahsetmemektedir.

“İbn Ebî Ya’fûr, Ebû Abdillâh’a hadisler arasındaki ihtilâftan sordu ve dedi ki: “Birini güvendiğimiz birisi diğerini güvenmediğimiz birisi rivayet ediyor?” Dedi ki: “Size bir hadis gelir, siz de Allah’ın kitabından veya Peygamberin sözlerinden bir delil bulursanız ne ala. Değilse onu size getirene nispet etmek daha iyidir” (Küleynî, 1388, 1, 69).

Bu konuda hadisçilerle Şîa arasındaki farklılık, Şîa’nın ravileri kendilerinden olan (Hâssa) ve olmayan (Âmme) diye ikiye ayırması ve Şîi olanı diğerine tercih etmesidir. Şîi ulema bu konuda *hadisçiler de Şîi olmayı cerh sebebi olarak görmektedirler* şeklinde itiraz edebilir. Ancak burada ifade etmek istediğimiz şey şudur: Şayet hadisçilerin rivayetiyle imamlardan gelen haberler çelişirse, hadisçilerin senedinin daha güçlü olması durumunda Şîa ricaline bakarak hadisçilerin rivayetini tercih edebilir mi? Çünkü ricali daha sağlam olan hadis diğerine tercih edilir ilkesini kabul etmektedirler. Buna ilaveten tabakat kitaplarında bazı Şîi raviler hakkında bilgi bulmak mümkün olmamaktadır. Şîa’ya ait olan tabakat kitaplarının güvenilirliği konusu da önümüzde duran başka bir engeldir. Her ne kadar İbn Hacer zaman zaman Tûsî’nin verdiği bilgileri kullanmaktan çekinmemişse de, başta Küleynî olmak üzere bütün Şîi muhaddisler gulat ravilerden gelen rivayetlere eserlerinde yer vermişlerdir. Bu konuda “*Bu raviler kendilerinden rivayet olunan haberleri gulat fikirlerle meyletmeden önce rivayet etmişlerdir, sonrasında değil*” şeklinde bir savunma yapsalar da bunu ispat etmek mümkün değildir. Aslında güvenilirlik konusunda Şîi ulema nezdinde de muhâlif fikirlerin bulunduğu görülmektedir. Mesela Şîi alimlerden Hâşim Ma’rûf el-Hasenî *Dirâsât fi’l-hadîs ve’l-muhaddisîn* isimli eserinde Küleynî’nin Kur’ân’ın tahrifi konusundaki rivayetlerini tenkit etmektedir (Hasenî, 1978, 345-355). Özetle söylemek gerekirse ona göre Küleynî’nin bu tür rivayetlerinin senedlerinde gulat ve bâtinî fırkalara mensup kimseler vardır. Bu rivayetler hem sened hem de metin yönünden sorunludur. Hatta bazıları Küleynî’nin rivayetlerinin toptan reddedilmesi gerektiğini söylemektedirler (Hasenî, 1978, 348). *Kâfi*’nin hadisleri arasında 2118 tane râvisi Şîi-İmami olmayan, Âmme’den, gulattan veya diğer bozuk akide sahibi fırkalara mensup olan rivayet vardır... Küleynî’nin kendisinin Âmme’den olan ve “Hârûn Reşid’in kadılık görevini üstlenmiş bulunan Hafs b. Çiyâs, Nûh b. Derrâc, Talha b. Zeyd, Abbâd b. Yakûb er-Revâcinî, Nevfelî, Sekûnî, Zührî, Vehb b. Vehb Ebi’l-Buhterî gibi kimselerden rivayette bulunması Hâşim Ma’rûf’a göre dile getirdiği görüşlerini destekleyen misallerdir” (Hasenî, 1978, 144).

5. İcmâa uygun olan haber tercih edilir. Şîa’ya göre bir hadis kitaptan, sünnetten veya icmâdan kesin bir delile muhâlif olur ve bir şekilde tevil etme imkanı da olmazsa hangi çeşit hadis olursa olsun dikkate alınmaması gerekir. Çünkü bu deliller ilim (kesin bilgi) ifade ederler, haber-i vahid ise ilim ifade etmez. Bâbilî’nin ifadesiyle Şîa’da icmâ bu şekilde vaki olmuş ve rivayet bu şekilde yaygınlık kazanmıştır (Bâbilî, 1424, 1, 480). Haberin icmâa uygun olması İmam Şafii’nin usulünde de olan bir çözümdür. Çünkü ona göre de icmâa aykırı rivayetler kabul edilmezler. Ancak burada sorun Şîa’nın, Âmme dediği Müslümanların çoğunluğunun icmâa kabul etmemesi sadece kendi mezhebi içerisinde oluşan icmâa esas almasıdır.

Hadisin Kur’ân’a ve meşhur sünnete muhâlif olmaması hadisçilerin de aradığı ilk şartlardır. İcmâa konusu da bir kriterdir. Çünkü bir konuda ulemanın büyük çoğunluğunun benimsediği görüşün az sayıda olanların görüşünden daha isabetli olarak kabul edilmesi gayet tabiidir. Ancak günümüzde bile Şîi nüfus Müslümanların %10-15’i kadar bir orana sahiptir. Bu durumda her on Müslümandan sekiz dokuzunun Kur’ân’ı ve sünneti anlama konusunda hatalı, Şîi olan bir kişinin isabetli olduğunu söylemek ne aklen ne de matematiksel oran olarak mümkündür.

6. İhtiyata (azimete) uygun olan alınır, aykırı olan terk edilir. Rivayetler arasındaki çelişki birinin helal dediğine diğerinin haram demesi şeklinde büyük bir çelişki olup yukarıda sayılan maddelere göre de çözümü mümkün değilse, ihtiyata binaen tercihte bulunulmaz ve her ikisiyle de amel olunmaz, tevakkuf edilir.

Burada *Meclisî*’nin ircâ (imama götürme, geciktirme, tevakkuf etme) ve haberler arasında tercihte bulunma konusunun nasıl olması gerektiğine dair söylediklerini aktarmak yerinde olacaktır. Meclisî’ye göre iki haber arasında görülen ihtilâfı gidermek çeşitli şekillerde olur ki onun işaret ettiği bazı hususlar şunlardır:

a. (İhtilâfu’l-hadîs konusunda Küleynî’nin naklettiği haberde işaret olunduğu üzere) hüküm ve fetva konularında ircâ, amelle ilgili konularda tercihte bulunulur.

b. İmam hayatta ise ona sorulur, işaret ettiğiyle amel edilir. Ancak imamın olmadığı günümüzde (tercih sebeplerine göre) birisini tercih etmek gerekir.

c. Muamelat konularında ircâ, ibadet konularında tercih yapılmalıdır. Bununla birlikte tercih yapma gerekliliği bazı muamelat konularında da varid olmuştur.

d. İki rivayetten birisiyle amel zorunluluk değilse ircâda bulunulur. Şayet rivayetlerden birisiyle amel etmek zorunluluk gerektiriyorsa, o zaman tercihte bulunulur. Bu görüşü destekleyen rivayeti Tabersî

el-İhticâc isimli kitabında Sumâa b. Mehrân'dan rivayet etmiştir: Ebû Abdullah'a sordum dedim ki: Sizden bize iki haber geliyor, birisi onunla amel etmeyi diğeriye etmemeyi emrediyor? Dedi ki: "Arkadaşınla karşılaşınca kadar onlardan birisiyle amel etme." Dedim ki: İkisinden birisiyle amel etmek mutlaka gerekmekeyse o zaman ne yapayım? Dedi ki: "Âmme'nin hilafına olan hükmü ihtiva eden haberi esas al."

e. İstihbâb için yapılan konularda ircâ, cevaz içeren konularda tercihte bulunulur. Sadûk buna delil olan rivayeti *Uyûnu ahbârî'r-Rızâ* isimli kitabında rivayet etmiştir (Küleynî, 1388, 1, 66. Muhakkik Ali Ekber el-Ğaffârî'nin 3 numaralı dipnotu).

Kâfi'de geçen ve yukarıda verilen rivayetlere göre haberin Kur'an ve sünnet uygun olması gerektiğine dair sınırlar imamlardan gelen haberlerde bu kadar kesin ifadelerle belirlenmesine rağmen, çelişkili diğer haberler sebebiyle Bâbilî, Kur'an ve sünnete aykırı rivayetleri reddetme konusunda çekimser davranmaktadır. Ona göre zikredilen bu delillere muhâlif bir haber varid olursa, yine de o haberin kesin yalan olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Kur'an ve sünnete aykırı gibi duran rivayeti bir şekilde tevil etme imkanı bulunabilir. Ya da bunun bize gizli kalan bir sebebi olabilir. Hatta haberdeki şey aynıyla vaki olmuş veya takiiye sebebiyle söylenmiş ve bu sebeple de gerçekte sahih bile olabilir. Ancak şu kadar var ki yine de o haberle amel etmekten kaçınmak gerekir (Bâbilî, 1424, 1, 480-481).

Tûsî'nin görüşlerine baktığımızda aslında Bâbilî'nin onun görüşlerinden esinlenerek bunları söylediği fark edilmektedir. Tûsî'ye göre haberlerden birisi tercih edilirken diğer haberin batıl sayılmamasının gerekçeleri şunlardır:

- Muhâlif haberin bize gizli kalan bir sebebi olabilir.
- Bir şahsın bizzat gördüğü bir vakıa olabilir.
- Takiiye icabı söylenmiş olabilir.

d) İhtilafın burada saymadığımız daha başka bir yönünün olması da muhtemeldir. Bu sayılan sebeplerle muhâlif haberin yalan olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ancak daha önce zikredilen şartlar sebebiyle onunla amel etmekten kaçınmak gerekir (Tûsî, 1417, 1, 147-148).

3.4. Şîa'nın Kabul Edilebilir Olmayan Çözümleri

Yukarıda zikredilen maddeler dışında kalan bazı çözüm önerilerinde sadece Şîi bakışı yansıttığı için sorunlar bulunmaktadır. Bunları önem derecesine göre maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İmam hayatta ise ona gidip soruncaya kadar hadislerden birisini tercih etmekten kaçınmalı, yani tevakkuf etmelidir. Daha sonra imamlarla karşılaşınca ona sorulmalı ve işaret ettiği ile amel edilmelidir (Esterâbâdî, 1424, 380-381). Yukarıda ircâ ve tercih konusunda Meclisî'nin bazı görüşlerini aktarmıştık. Bu konuda dikkatimizi çeken en önemli sorun imamlar dışında hiçbir alimin görüşünü ve hadisçilerin rivayetlerini değerlendirmede dikkate almamaktır. Hatta Esterâbâdî'nin deyişiyle Âmme'nin alimlerini şeytanların kardeşleri ve her söyledikleri yanlış olan kimseler olarak görmektir.

2. Şîa arasında meşhur olan alınır, şâz ve nâdir olan terk edilir. Burada da mezhep taassubu en önemli sorun olarak durmaktadır. Bir önceki maddenin sebebiyet verdiği olumsuz sonuçlar ve itiraz sebebi olan hususlar ve bu madde için de söz konusudur.

3. Muârız hadislerin sıhhat yönünden eşit olmaları durumunda Âmme'nin (Şîi olmayan müslümanların) görüşüne aykırı olan alınır, Âmme'nin görüşüne uygun olan terk edilir.

Bu maddeye dayanak olarak Şîi kaynakların aktardığı şu iki kısa rivayeti zikredebiliriz:

İmam Rızâ'dan, "... Allâh'a ve Rasulüne götürün... Bunlardan hiç birisinde cevabınızı bulamazsanız, onun ilmini bizden sorun. Çünkü biz bu konuda görüş belirtmekte daha ehiliz. Kendi görüşünüze göre bir şey söylemeyiniz. Bu konuda size gereken geri durmak, tevekküfta bulunmaktadır. Siz bizden bir açıklama ulaşıncaya kadar araştırmaya ve öğrenmeye devam edeceksiniz" (Esterâbâdî, 1424, 384).

"...İmam Rızâ'ya dedim ki: Bazen bilmemiz gerekli olan bir mesele ortaya çıkıyor ve bulunduğum yerde sizin dostlarınızdan sorabileceğim birisi bulunmuyor. Bu durumda ne yapayım? Dedi ki: *O beldenin fakihine git ve meseleni ona sor. Sana bir fetva verirse onun tersini yap. Çünkü hak bundadır*" (Sadûk, 1984, 1, 275; Tûsî, 1390, 1, 294; Esterâbâdî, 1424, 387).

Ahbârîlerden Esterâbâdî (1033/1624) bu durumu kadınlara danışıp tersini yapmayı tavsiye eden ancak hadisçiler tarafından uydurma bir rivayet olduğu mevzuat kitaplarında ifade edilen "*Onlara (kadınlara) danışın ve tersini yapın*" (Meclisî, 1983, c. 103, s. 262.) şeklindeki habere kıyasla şöyle demektedir:

"Allâh'ın muhakkik Şîi ulemaya nimetlerinden birisi de, bizim için külli bir kaide olması için şeytanla Âmme'nin alimleri arasında bir dostluk kurmuş olmasıdır. Şeytan onları nazari her meselede haktan saptırır. Bu meselenin benzeri kadınlar hakkında varid olan hadistir" (Esterâbâdî, 1424, 387).

Kanaatimize göre bu madde en sıkıntılı ve tarihi süreç içerisinde Ehl-i sünnet-Şii ayrışması ve taassubunu besleyen en önemli etkenlerden birisidir. Hz. Ali'nin ve diğer imamların tarih ve tabakat kitaplarında anlatılan hayat hikâyelerinde böyle bir usûl görülemediği gibi, akıl ve dinin ilkelerine de uygun değildir. Oysa Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır:

"Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resulullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!" (en-Nisâ 4/114).

Hz. Peygamber sonrasında sahabe arasında bazı tatsız olaylar olmuştur ancak bunların mü'minler arasında bir ayrışma ve hizipleşmeye dayanak yapılmaması gerekir. Bu konuda Şia'nın daha hizipçi ve ayrıştırıcı davrandığını söyleyebiliriz. Oysa Hz. Hasan maslahat gereği Muâviye ile sulh yapmış, İmam Rızâ Abbasi Halifesi Me'mun tarafından hicri 201 yılında veliaht ilan edilmiş (Kâtib, 2005, 203) ve adına para bastırılmıştır (Küleyni, 1388, 1, 341; Kâtib, 2005, 203).¹³ Hatta Şii kaynaklı haberlerin çoğunun kendisinden nakledildiği Ca'fer-i Sâdık devlete karşı herhangi bir isyan hareketine kalkışmadığı gibi Ehl-i beyt içerisinde isyana kalkışanlara da destek olmamıştır. Bu konularda özellikle Emevîler döneminde devlet baskısının şiddetli olduğu Kûfe'de yaşayan Ebû Hanîfe'nin Emevî ve Abbâsî iktidarları karşısında, Medine'de yaşayan Ca'fer-i Sâdık'a oranla daha cesur ve isyankâr bir hal üzere olduğunu da söyleyebiliriz. Takiyye ve Âmm'e'ye muhalefet gibi konularda imamlardan rivayet edilen sözler dönemin baskıcı ve zorba siyasi anlayışına muhalefet için gerçekten söylenmiş bile olsa, daha sonraki dönemlerde Şia'nın fıkıh ve hadis usulünde kalıcı bir kaideye dönüştürülmesi isabetli olmadığı gibi akılla da bağdaşmamaktadır.

Şii kaynaklarda geçen rivayetlerin üslubundan kanaatimize göre şu anlaşılmaktadır: Bu rivayetler gaybûbet döneminin sıkıntılarını atlatabilmek ve Şii topluluğun varlığını devam ettirebilmek için ortaya çıkartılıp yayılmış veya bazı sözler bağlamından kopartılıp çarpıtılarak söylenme amacı dışında bir metne dönüştürülmüş ve bu yolla muhâlif olma duygusu diri tutulmaya çalışılmıştır.

4. İmamlar soruyu soranın durumuna göre değişik cevaplar vermiş (Küleyni, 1388, 1, 65) veya takiyye gereği bir tedbir olarak çelişkili fetvalar vermişlerdir. Kâim (mehdi) çıktığında sünneti yeniden ihya edecek, sünnete muhâlif olan sözleri de kaldıracaktır (Esterâbâdî, 1424, 105, 96-97, 109).

Gurayfî'nin *Kavâidü'l-hadîs* isimli kitabında ve dipnotta verilen bilgiler ışığında söylemek gerekirse, Şia'ya göre Ehl-i beyt imamları zalim idareciler sebebiyle takiyye metodunu kullanmak zorunda kalmışlardır. Onlar resmi hükümleri kabul etmemekle birlikte kendileri ve adamları zarar görmesin diye kabul ediyor gibi görünmüşlerdir. Takiyye konusunda imamlardan gerek umumî gerekse hususî ifadelerle gelen hadisler yaygındır. Mesela İmam Bâkır'ın *"Takiyye benim ve babalarımın dinidir. Takiyyesi olmayanın imanı da olmaz"* sözü bunlardan birisidir. Ehl-i beyt imamlarından sadır olan hadislerin birçoğu onların kendilerini ve adamlarını korumak amacıyla takiyye gereği verdikleri şer'î hükümlerle çalışmaktadır. İmamlar gerçek bir irade ile bunları söylememişlerdir. Yine bazı haberlerde onlardan rivayet edilen fiilleri ve takrirlerinin çelişkili olması da böyledir (Gurayfî, ts., 131). Zurâr'e'nin Sâdıkeyn'in birisinden rivayet ettiği şu haber de böyledir: *"İçki içme, mestleri mesh etmek ve hac mutası konusunda takiyye yapmam"* (Âmilî, 1434, 1, 38; Gurayfî, ts., 131). Ancak bu üç konu dışında İmam'ın takiyye yaptığına dair rivayetler gelmiştir. Mesela Ali b. Yaktîn Musa Kâzım'dan rivayet ettiği bir habere göre o abdest konusunda bir soru sorduğunda Harûn er-Reşîd onu gözetlediği için sünnet mezhebine uygun bir cevap vermiştir. Ancak tehlike geçince *"Senin için korktuğumuz tehlike geçti"* diyerek ona Ehl-i beyt mezhebine uygun abdest almayı emretmiştir (Âmilî, 1434, 13, 23; Gurayfî, ts., 131). Astroloji konusunda bilgili olduğu söylenen Ca'fer-i Sâdık'tan rivayet edilen şu haber de oldukça çarpıcı bir örnek olarak durmaktadır:

"Şek gününde Ebu'l-Abbâs'ın (es-Seffâh) yanına girdim. Ben Ramazan ayının girdiğini biliyordum, o ise yemek yiyordu." Bana dedi ki: Ey Ebû Abdillâh bu gün senin günlerinden değil sanırım. Dedim ki: *"Niçin Yâ Emira'l-mü'minîn, benim orucum senin orucun, iftarım da senin iftarın gibidir."* Yaklaş dedi. *"Yaklaştım ve onunla birlikte yedim. Vallahi ben biliyordum ki o gün Ramazan ayının ilk günüdür."*

Bu konuda aynı içeriğe sahip başka haberler de vardır ki birisinde şöyle gelmiştir: *"Boynumun vurulmasındansa Ramazan ayında oruç yemek bana daha sevimli gelmektedir"* (Âmilî, 1434, 1, 58; Gurayfî, ts., 131).

Burada özetlemeye çalıştığımız maddelerin mezhebine taassupla bağlı Şii bir araştırmacı tarafından farklı değerlendirilmesi gayet doğaldır. Ancak köken olarak Şii olmakla birlikte Şia'yı eleştirebilen

¹³ Küleyni, Babu'l-Ğaybet bölümünde 25 numaralı hadis olarak vermektedir. Senedi şöyledir: Ashabımızdan bazı kimseler Sa'd b. Abdillah, Eyyûb b. Nûh yoluyla üçüncü Hasan'ın babasından şöyle nakletmişlerdir: İmam Rızâ kendisine biat edildiği ve adına para basıldığını söyleyen ve kendisinin beklenen mehdi olduğunu umduğunu söyleyen kişiye; öyle olmadığını, bu işin sahibinin ilerde gelecek olan **çocuk/gulam** olduğunu haber vermektedir. Sadûk'un haberinde ise **racül/adam** kelimesi kullanılmaktadır (Sadûk, 1394, 1, 370).

araştırmacılarından Seyyid Musa el-Musevî bu rivayetlerin içerisinde geçen havâs ve avâm ayırımı sebebiyle uydurma olduklarını düşünmektedir. Çünkü o dönemde insanlar arasında havâs ve avâm gibi bir ayırım yapılmamaktadır:

“Onun yaşadığı çağda, halkın umumu ve seçkinleri diye bir ayırım yoktu. O yıllarda Müslümanlar tek bir ümmet olup kitap ve sünnet onların ortak paydaları idi. Ne avâm ne havâs diye bir ayırım vardı. Avâm/havâs da, hicri dördüncü asra dayanan sonraki kavramlar arasındadır. İmam Sâdık’a bütün bu rivayetlerin uydurulup isnat edildiği asır da aynı asırdır. Dikkat çekici olan, İmam Sâdık ile aynı asırda yaşayan Abbasi halifelerinin, hatta on birinci imama kadar yaşayan halifelerin hiçbirisi o dönemde bilinen dört mezhepten birine bağlanmamışlardır. Dolayısıyla İmam Ca’fer-i Sâdık ve onun soyundan gelen evladı, fıkhi bakımdan takıyye yapmak zorunda kalmamışlardır. Bunun aksi doğru olup Ehl-i beyt imamlarıyla aynı dönemde yaşayan Abbasi halifeleri yönetiminde Şîa dışındaki mezhep sahipleri baskıya maruz kalmışlardır” (Müsevî, 1993, 740; Kâtib, 2009, 97-98).

SONUÇ

Hız. Peygamberin, Allah’tan haber verdiği ve onun emri olduğunu söylediği konularda, haram ve helale dair veya imanla alakalı konularda birbiriyle uyuşmayan, birbirini nakzeden iki söz söylemesi mümkün değildir. Çünkü böyle bir durum nübüvvet görevini ortadan kaldırır. Ancak ibadet ve muamelat gibi konularda zaman, mekân ve insanların durumuna göre bazı değişiklikler yapmış olması, onun sünnetinde bulunan son derece normal uygulamalardır. Hız. Peygamber’in bu konularda zaman zaman farklı uygulamalar yapması bir çelişki değil, insanların işini kolaylaştırmak, toplumsal bir problemi çözmek ve dini daha da yaşanabilir hale getirmek içindir.

Kitaplarda rivayet olunan hadisler arasında zahiren görülen bazı ihtilaflar söz konusudur. Bu türlü ihtilafların ana sebebi hadis ilminde adına nesh denen uygulamadır. Neshi vatandaşların ve zamanın ihtiyaçlarına göre devletin kanun ve yönetmeliklerde değişiklikler yapmasına benzetebiliriz. Devlet adamları bu türlü değişikliklerle toplumda ortaya çıkan bir takım sorunları çözmeyi ve insanların işini kolaylaştırmayı amaçlamaktadırlar.

Neshin dışında hadisleri rivayet edenlerin sebebiyet verdiği, dilde meydana gelen değişikliklerden ve daha başka sebeplerden kaynaklanan çelişkiler de söz konusudur. Benzer sebeplere dayalı çelişkiler Hız. Peygamber’den iki asır sonrasına kadar yayılan bir dönemde yaşayan Şîa’nın imamlarından rivayet edilen sözlerde de görülmektedir. Şîi alimler bu çelişkilerin sebepleri üzerinde durmuşlar ve gidermek için bir takım kriterler belirlemişlerdir. Belirlenen bu kriterlerin çoğu hadisçilerin belirlediği kriterlerle uyuşmaktadır. Bu kriterlere göre; hadisler arasında görülen ihtilaflar şayet lafız benzerliği sebebiyle olur ve hadislerin aslında farklı konulardan bahsettikleri tespit edilirse sorun kendiliğinden ortadan kalkmaktadır. Bu durumda yapılması gereken şey farklı konulardan bahseden hadislerin arasını te’lif etmektir.

Şayet hadislerin arasını te’lif etmek mümkün olmazsa o zaman sened ve metin yönünden daha sağlam olan hadis tercih edilmesi gerekmektedir. Hadislerin sened ve metin yönünden de eşit olmaları durumunda Hız. Peygamber tarafından son söylenen hadisin veya uygulamanın tespit edilerek esas alınması gerekmektedir. İhtilaflı hadisler arasında te’vîl ve tercih yapılamaması veya nesh uygulamasının tespit edilememesi durumunda temkinli davranarak tevakkufta bulunmak da problemi irdeleyen ulemanın çözüm önerilerinden birisidir.

Şîa içerisinde konuyla alakalı ilk kitap yazan ve görüşlerine en fazla yer verile müellif Ebû Ca’fer et-Tûsî’dir. Onun söylediklerine göre imamların sözleri arasında çelişkili olanların sayısı, Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî’nin ihtilaflarından daha fazladır. Kendisi bunlardan beş bin kadarını kitabında (*el-İstibsâr*) zikrettiğini söylemektedir. Tûsî’nin ihtilafların sebeplerine ve tercih kriterlerine dair söyledikleri mezhep farklılığından kaynaklanan ihtilaflar hariç hadisçilerin söyledikleriyle hemen hemen aynıdır. Ancak Şîa imamların sözlerini hadis olarak kabul ettiği için ihtilaf ve çözüm Hız. Peygamber’in sözlerinden çok imamların sözleri üzerinden yapılmaktadır. Tûsî’nin söylediklerine göre bir imamın kendi sözleri arasında veya farklı iki imamın sözleri arasında çelişkili bir durum söz konusuysa, sorunu çözmek için takip edilmesi gereken yöntem yedi madde olarak belirlenen şu kriterlere göre olmalıdır:

1. Çelişkili iki haberden Kur’ân ve sahih sünnete uygun olanla amel edilir, muhâlif olan haber terk edilir.
2. Çelişkili iki haberden biri Fırka-i muhikka’nın icmâna muvâfık diğeri muhâlif ise icmâa muvâfık olanla amel edilir, muhâlif olan terk edilir.
3. Şayet her iki haber de Kur’ân ve sünnete uygun olur, Fırka-i muhikka’nın fetvaları da muhtelif olursa, haberlerin râvîlerine bakılır. Râvîsi âdil olanın haberi alınır, âdil olmayanın haberi ise terk edilir.

4. Şayet her iki haberin de râvîleri âdil kimselerden oluşmaktaysa, daha çok tarik ile rivayet edilen alınır ve onunla amel edilir.

5. Çelişkili hadislerin râvîleri sayı ve adâlet yönünden eşitseler Âmmе'nin (Şiî olmayanların) görüşüne uzak olanla amel edilir, onların görüşüne uygun olan terk edilir.

6. Şayet her iki haber de Âmmе'nin görüşüne muvâfık veya muhâlif ise durumlarına bakılır. Şayet haberlerden birisi ile amel edildiğinde diğer haberle de bir şekilde veya te'vil yapmak suretiyle amel edilmesi mümkün oluyorsa, o haberle amel edilir. Çünkü her iki haberin de nakillerinde görüş birliği vardır ve haberlerden birisinin sahih (diğerinin ise batıl) olduğuna delalet eden bir karine yoktur. Bu durumda biri tercih edildiğinde diğeriyle amel edilmesi mümkün olmayan haber tercih edilmez.

7. Şayet haberlerin zıtlıklar ve birbirleriyle çelişmeleri sebebiyle her ikisiyle birlikte amel etmek mümkün olmazsa bu durumda her iki haberin de bir şekilde yorumlanarak çelişkinin giderilmesi mümkün oluyorsa, insan dilediği haberle amel etmekte muhayyerdir.

KAYNAKÇA

- Âmilî, Muhammed b. Hasen ve Mirzâ Hüseyin Nûrî (1434). *Vesâilü's-Şi'a ve müstedrekâtuhâ*. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî.
- Atalan, Mehmet (2006). Şi'a'da Cifr İlminin Yeri. *Dini Araştırmalar*. c. 9, s. 109-123.
- Bâbilî, Ebü'l-Fadl Hâfız-yân (1424). *Resâil fi dirâseti'l-hadîs*. Kum: Dâru'l-hadîs.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebü Abdillâh el-Buhârî el-Cu'fî (1422). *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır. Şerh ve Ta'lîk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. Byy.: Dâru tavkî'n-necât.
- Bursevî, İsmâil Hakkı (1998). *Kırk Hadis Şerhi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çakan, İsmail Lütfî (2012). *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*. İstanbul: İFAV.
- Esterâbâdî, Muhammed Emin-es-Seyyid Nûruddîn el-Âmilî (1424). *el-Fevâidü'l-Medeniyye (ve's-Şevâhidü'l-Mekkiyye ile birlikte)*. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî.
- Curayfî, Muhyiddîn el-Müsevî (ts). *Kavâidü'l-hadîs*. Necef: Matbaatu'l-âdâb.
- Hasenî, Hâşim Ma'rûf (1398/1978). *Dirâsât fi'l-hadîs ve'l-muhaddisîn*. Beyrut: Dâru't-te'ârif li'l-matbû'ât.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Kesîr (1408/1998). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Tahkik: Ali Şîrî. Byy.: Dâru ihyâi't-turâsî'l-Arabî.
- (2008). *el-Bâ'isü'l-hasîs*. San'a: Mektebetü'l-cilî'l-cedîd.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ts.), *es-Sünen*. Thk. Muhammed Fuâd Abdullâkî. Byy.: Dâru ihyâi kütübî'l-Arabiyye.
- İhsânî, Muhammed İhsânî Ferr (1427). *Esbâbu ihtilâfi'l-hadîs*. Kum: Dâru'l-hadîs.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn (2012). *Kavâ'idü't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*. Dîmeşk: Müessesetü'r-risâle nâşirûn.
- Kâtib, Ahmet (2009). *Nedenleri Târihte Kalmış Siyasî Ayrılk Sünnilik-Şiilik*. trc. Muharrem Tan. İstanbul: İlimyurdu yayınları.
- (2005). *Şi'a'da Siyasî Düşüncenin Gelişimi*. Trc. Mehmet Yolcu. Ankara: Kitabiyat.
- Keşşî, Ebü Amr Muhammed b. Ömer (1427). *Ricâl*. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî.
- Kutluay, İbrahim (2012). *İmâmîyye Şiâsi'na Göre Cerh ve Ta'dîl*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Küleynî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Yakub b. İshak (1388). *el-Kâfî*. Tashih ve Ta'lîk. Ali Ekber el-Ğaffârî. Tahran: Dâru'l-kütübî'l-İslâmiyye.
- Meclîsî, Muhammed Bâkır (1983). *Bihârü'l-envâr*. Beyrut: Müessesetü'l-vefâ.
- Mescidî, Haydâr (1395). *Dürûs fi ihtilâfi'l-hadîs*. Kum: Dâru'l-hadîs.
- Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Ali b. et-Tâhir Ebî Ahmed el-Hüseyin (1405). *er-Resâil*. Thk. es-Seyyid Ahmed el-Hüseyin. Kum: Seyyidu's-şühedâ mtb.
- Musevî, Mûsâ (1993). "İmâmîye-İsnâaşeriye Şiâsi ve Tefsîr Anlayışı". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*. 215-247. İstanbul: İSAV.
- Müslim, İbnü'l-Haccâc Ebü'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Neysâbüri (ts.). *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâkî. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsî'l-Arabî.
- Özek, Ali (1993). "İmâmîye-İsnâaşeriye Şiâsi ve Tefsîr Anlayışı". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*. 215-247. İstanbul: İSAV.
- Râğîb el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed (1412). *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*. Thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dîmeşk: Dâru'l-kalem.
- Sadûk, Ebü Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî (1993). *el-İ'tikâdât fi dîni'l-İmâmîyye*. Thk. Âsım Abdusseyyid. Byy.: Dâru'l-Müfid.
- (1395). *Kemalü'd-dîn*. Tsh. Ali Ekber el-Ğaffârî. Tahran: Dâru'l-kütübî'l-İslâmiyye.
- (2008). *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*. Beyrut: el-Emîre matbaası.
- (1978). *Risâletü'l-i'tikâdi'l-İmâmîyye Şiî-İmâmîyye'nin İnanç Esasları*. Trc. Fığlalı, Ethem Ruhi. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- (1984). *Uyûnu ahbâri'r-Rizâ*. Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî lilmatbû'ât.
- Tûsî, Ebü Ca'fer (1417). *Uddetü'l-usûl*. Thk. Muhammed Rızâ el-Ensârî el-Kummî. Kum: Sitâre Matbaası.
- (1390). *Tezhîbü'l-ahkâm*. Thk. es-Seyyid Hasan el-Müsevî Harsân. Tahran: Dâru'l-kütübî'l-İslâmiyye.
- Zebidî, Muhammed Murtazâ el-Hüseyinî (1406/1986). *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Kuveyt: Matbaatu Hükûmeti Kuveyt.
- Zerkeşî, Bedruddîn (2015). *Hiz. Âişe'nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler*. Trc./Nşr. Bünyamin Erul. Ankara: Otto Yayınları.